

SUDOVI ZA ZAŠTITU NACIONALNE ČASTI HRVATA I SRBA U HRVATSKOJ – TISAK I PROPAGANDA O SUDOVIMA 1945. GODINE*

Martina GRAHEK RAVANČIĆ
Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Hrvatska

UDK: 347.962(497.5)“1945“
DOI: 94kl4clw3m
Prethodno priopćenje
Prihvaćeno: 30. studenog 2022.

Sudovi za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, kao specijalni sudovi organizirani u neposrednom poraću Drugoga svjetskoga rata, bili su zaduženi za političku, propagandnu, kulturnu, umjetničku, privrednu i administrativnu suradnju s neprijateljem i njegovim pomagačima. Velik dio optužnica koje su se našle pred ovim sudom imale su prvenstveno politički značaj za novu vlast u Jugoslaviji. S obzirom na to da je arhivska građa o ovoj temi podosta necjelovita, značajan izvor predstavljaju nam onodobni natpisi iz dnevnog tiska. Oni ne samo da popunjavaju praznine arhivskih izvora već i zorno svjedoče o važnosti propagande kada se govori o radu ovih sudova. Kroz tisak, s „pitanjem časti“ upoznata je javnost.

Ključne riječi: Sudovi za zaštitu nacionalne časti, Jugoslavija, Hrvatska, tisak, propaganda, sudstvo, presude, KPJ.

UVOD

Prvi i najvažniji zadatak Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) bila je izgradnja sveobuhvatnog političko-upravnog aparata, sudstva i tajne službe – koji su služili legitimizaciji nove vlasti, ali i kroz koje se osiguravalo i provodilo „čišćenje“ države od svih stvarnih i (ili) potencijalnih neprijatelja. Taj dugotrajni i pomno planirani proces započeo je još za vrijeme trajanja ratnih operacija, a najveći dio završio je do kraja 1946. godine.¹ U tom smislu važno je spomenuti Odjeljenje za zaštitu naroda (Ozna) i Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ).² Poslijeratno sudstvo u Hrvatskoj, temeljeno na

* Rad je nastao u sklopu projekta *Rat, žrtve, nasilje i granice slobode u hrvatskoj povijesti 20. stoljeća – WarVic* (IP-2019-04-6673) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

¹ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*, Zagreb, 2006., 42 – 70.

² Npr. Zdenko RADELIĆ, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*, Knjiga 1 i 2, Zagreb, 2019.; Zdenko RADELIĆ, *Ozna/Udba – drastičan obračun s neprijateljima: primjer Hrvatske (1940-ih i 1950-ih)*, *Historijski zbornik*, sv. 70, Zagreb, 2017., br. 1, 97 – 136; Milovan DŽELEBDŽIĆ, *Obaveštajna služba u narodnooslobodilačkom ratu 1941. – 1945.*, Beograd, 1987.; William KLINGER, *Teror narodu: Povijest Ozne, Titove političke policije*, Zagreb, 2014.; Ljuba

jedinstvu vlasti, sastojalo se od redovnih narodnih sudova, vojnih sudova i specijalnih sudova. Na ruku im je išla i činjenica da je pravno normiranje tada bilo tek u svojem nastajanju i time je bio osiguran prostor za neujednačenu primjenu zakona, odredaba i uputa.³ To se posebno očituje kroz montirane političke procese pri redovnim narodnim sudovima koji su uglavnom bili javni,⁴ ali i kroz brojne presude vojnih sudova.⁵ Osiguranje vlasti i promicanje ideja KPJ popratila je aktivna i dobro promišljena propaganda koju je nadziralo Odjeljenje za agitaciju i propagandu Centralnog komiteta KPJ (Agitprop).⁶ Gotovo svi javni mediji, a tisak kao najdostupniji i najprošireniji, bili su pod kontrolom KP-a i glavni zadatak bio im je promicati ideološke i političke smjernice stranke na vlasti.⁷

DORNIK ŠUBELJ, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, Ljubljana, 1999.; Ljuba DORNIK ŠUBELJ, *Ozna in prevzem oblasti 1944-46*, Ljubljana, 2013.; Kosta NIKOLIĆ, Bojan DIMITRIJEVIĆ, *Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije 'narodnih neprijatelja' 1944.*, *Istorija 20. veka*, Beograd, 2010., br. 2, 9 – 28; Zdenko ZAVADLAV, *Pozna spoved: Iz dnevnishkih zapisov slovenskega ožnovca*, Maribor, 2010.

³ Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Pravno utemeljenje državocentralističkog sistema u Hrvatskoj 1945. – 1952.*, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 24, Zagreb, 1992., br. 1, 49 – 99; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Razvoj pravosudnih vlasti i odgovarajućega pravnog okvira u Hrvatskoj 1945. godine*, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 53, Zagreb, 2021., br. 1, 157 – 183.

⁴ Npr. Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vrijeme političke represije: "veliki sudski procesi" u Hrvatskoj 1945. – 1948.*, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 25, Zagreb, 1993., br. 1, 1 – 22; Vladimir GEIGER, *Sudski procesi u Hrvatskoj 1945. godine. Smrtna presuda evangeličkom biskupu dr. Philippu Poppu*, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 27, Zagreb, 1995., br. 1., 157 – 165.

⁵ Npr. Josip JURČEVIĆ, Katica IVANDA, *Ustrojavanje sustava jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*, *Društvena istraživanja*, sv. 15, Zagreb, 2006., br. 4 – 5, 891 – 915; Josip JURČEVIĆ, Katica IVANDA, *Djelovanje jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova u Hrvatskoj potkraj Drugoga svjetskoga rata i u poraću*, *Društvena istraživanja*, sv. 15, Zagreb, 2006., br. 6, 1063 – 1086; Josip JURČEVIĆ, *Osnovne značajke presuda jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova u Hrvatskoj 1944. i 1945. godine*, *Društvena istraživanja*, sv. 21, Zagreb, 2012., br. 4, 1007 – 1026; Husnija KAMBEROVIĆ, *O smrtnim presudama u Banjoj Luci 1945. – 1946. godine*, u: *Spomenica Ibrahima Karabegovića*, gl. ur. Husnija Kamberović, Sarajevo, 2013., 303 – 312; Husnija KAMBEROVIĆ, *Osuđeni na smrt u Bosni i Hercegovini 1945. – 1949.*, Sarajevo, 2021.; Husnija KAMBEROVIĆ, *Smrtno presude Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine iz 1945. godine*, *Prilozi*, sv. 40, Sarajevo, 2011., 157 – 170.

⁶ Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske*, Zagreb, 2002., 13 – 152.

⁷ Katarina SPEHNJAK, *Uloga novina u oblikovanju javnog mnijenja u Hrvatskoj 1945. – 1952.*, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 25, Zagreb, 1993., br. 2/3, 165 – 181; Ana JURA, *Komunistička represija u Hrvatskoj prema pisanju lista Vjesnik, svibanj – kolovoz 1945. godine*, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 44, Zagreb, 2012., br. 1, 53 – 76.

POJAM ČASTI

Pojam *osobne časti* u suvremenoj civilizaciji povezan je s razvojem feudalizma u Zapadnoj Europi. Tijekom 19. stoljeća čast doživljava i svoju „nacionalizaciju”, a njezin vrhunac predstavlja razdoblje Prvoga svjetskoga rata. Prema dostupnim tumačenjima, trauma rovovskog ratovanja oduzela je sjaj pojmu časti. Bez obzira na različita pojmovna određenja, čast je oduvijek vezivana uz područje morala. Može se reći da je čast ujedno i odraz čovjekove odgovornosti prema moralnim normama, kao i pretpostavka za njegovu integriranost u nekoj zajednici. Zato se čast može definirati i kao osobno i kao društveno dobro. Ono se stječe i gubi u društvenom procesu.⁸ Ta promjenjivost dolazi do izražaja osobito u razdobljima temeljitih društvenih previranja i promjena. Kada se postavi pitanje pravnog koncepta, javlja se problem kako pojedine vrijednosne sudove podvesti pod zakone od kojih se zahtijeva određena razina definiranosti kako bi zakoni osigurali legalitet, ali i legitimitet. U tom smislu zadatak je sudova, u društvu čije ustanove teže pravu i pravdi, da tu granicu pronađu i da ju pod svaku cijenu zaštite.

OSNIVANJE SUDOVA ZA ZAŠTITU NACIONALNE ČASTI HRVATA I SRBA U HRVATSKOJ

Poslijeratno sudstvo u Hrvatskoj, kao što je napomenuto, sastojalo se od redovnih narodnih sudova, vojnih sudova i specijalnih sudova. Upravo ova posljednja kategorija odnosila se na sudove za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj. O njihovu osnivanju raspravljalo se već u siječnju 1945.⁹ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), kao vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavničko, odnosno najviše tijelo državne vlasti Demokratske Federalne Hrvatske (DFH), donijelo je 24. travnja 1945. *Odluku o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj*.¹⁰ Od

⁸ Igor BOJANIĆ, Kaznena djela protiv časti i ugleda *De lege lata* i moguće promjene *De lege ferenda*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 17, Zagreb, 2010., br. 2, 627 – 628 (i literatura koja se tamo navodi).

⁹ Srbija – Arhiv Jugoslavije (dalje: SR-AJ), Ministarstvo pravosuđa FNRJ (dalje: MP FNRJ), kut. 62, oznaka 110, 390, br. 134/45.; Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, (dalje: HR-HDA), Ministarstvo pravosuđa NRH (dalje: MP NRH), zakonodavno pravni odjel, kut. 85, 134/1945., 29. siječnja 1945.

¹⁰ *Službeni list Federalne Hrvatske*, god. I, br. 2, 7. 8. 1945., 17.; *Zbornik zakona, uredaba i naredaba*, god. I, Zagreb, 1945., 24 – 25; *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1945.*, Zagreb, 1985., 650 – 653; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar i dr., Slavonski Brod, 2005., 94 – 97.

toga dana počinju s radom i sudovi za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj koji su djelovali do 8. rujna 1945. godine, kada Predsjedništvo Narodnog Sabora DF Hrvatske donosi *Zakon o izmjenama Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj*, a njihove preostale zadatke preuzimaju nadležni okružni narodni sudovi.¹¹

Na području Hrvatske sudovi za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba organizirani su u sjedištima okruga i bilo ih je ukupno 16.¹² Nalazili su se u Bjelovaru, Delnicama, Dubrovniku, Gospiću, Karlovcu, Makarskoj, Novoj Gradišci, Osijeku, Petrinji, Slavonskom Brodu, Splitu, Sušaku, Šibeniku-Zadru, Varaždinu, Virovitici i Zagrebu.

Prema *Odluci o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj*, kaznenim djelima protiv nacionalne časti smatrana su sva ona djela „kojima se vrijeđalo i vrijeđa čast naroda, ili su uperena protiv osnovnih interesa naroda i tekovina, na kojima se izgrađuje Demokratska Federativna Jugoslavija“. Zločinom ili prijestupom smatrana je „svaka suradnja s okupatorom ili njegovim pomagačima /.../ politička, propagandna, kulturna, umjetnička, privredna, administrativna i druga suradnja“. Sankcioniralo se svako „vršenje akcije i propagande u korist okupatora i njegovih pomagača širenjem vjerske ili rasne nesnošljivosti ili opravdavanjem okupacije, odnosno osuđivanjem oslobodilačke borbe naroda“. Kažnjavalo se i svako održavanje prisnih i prijateljskih odnosa s pripadnicima okupatorske vojske i vlasti. Nije izostavljeno ni pitanje otimanja imovine i privredno pomaganje okupatoru te rad u administrativnom/činovničkom aparatu bivših vlasti. U konačnici, u Odluci se navodi: „Svako djelovanje, koje je išlo za tim da posluži okupatoru i njegovim pomagačima.“¹³

Za navedena djela određene su kazne gubitka nacionalne časti, prisilnog rada, djelomične ili potpune konfiskacije imovine ili novčane kazne te izgon. Kazna gubitka nacionalne časti odnosila se na isključenje iz javnog života, gubitak prava na javne funkcije, kao i gubitak svih građanskih prava. Gubitak nacionalne časti, s obzirom na javna prava koja je dotad osuđenik vršio, podrazumijevao je sposobnost da bira i da bude biran (aktivno i pasivno

¹¹ *Zbornik zakona, uredaba i naredaba*, 488; HR-HDA, MP NRH, zakonodavno pravni odjel, kut. 85, br. 6505 (6. rujna 1945.); *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 263.

¹² Zdravko MATIĆ, *Djelovanje suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj 1945. – osvrt na Srednjodalmatinski okrug i presudu Mati Podrugu iz Dicma, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 2018., br. 60, 351 – 383.

¹³ *Službeni list Federalne Hrvatske*, god. I, br. 2, 7. kolovoza 1945., 17.; *Zbornik zakona, uredaba i naredaba*, 24 – 25; Ferdo ČULINOVIĆ, *Pravosuđe u Jugoslaviji*, Zagreb, 1946., 204.

glasačko pravo), pravo slobode, govora, štampe, zbora, dogovora i udruživanja. Na kraju, važno je napomenuti kako sve navedene „krivice iz ove odluke ne zastaraju“.¹⁴

Postupak pri sudovima je pokretan na prijedlog javnog tužitelja, Ozne, Narodnooslobodilačkih odbora (NOO-a), odbora Narodne fronte (NF) te pojedinaca. Istražni postupak većinom je vodio posebni sudac istražitelj koji je bio sastavno tijelo javnog tužiteljstva. U većini slučajeva saslušanja su bila brza. Optužnicu je podizao i zastupao nadležni javni tužitelj. Nakon podizanja optužnice, sudac je sazivao glavnu raspravu. Na raspravi je bilo predviđeno da se vodi zapisnik, no u većini slučajeva nije bilo tako, kao što ni optuženici nisu imali branitelja, iako im je to u postupku bilo garantirano. Rasprave su bile kratke i vrlo često javne. Na raspravi javni tužitelj bi izložio dokaze i na temelju njih predlagao kaznu. Nakon kratkog savjetovanja, predsjednik vijeća izrekao bi osudu koja je bila odmah pravomoćna. Po završnoj raspravi i pravomoćnosti presude osuđenici su upućivani u zatvore ili logore.¹⁵

Po istom principu organizirani su sudovi časti i u ostalim federalnim jedinicama na području Jugoslavije.¹⁶ Takvi sudovi nisu bili specifikum ovog prostora, već su bili organizirani i u Čehoslovačkoj, Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj i Norveškoj.¹⁷ Nakon Drugoga svjetskog rata cijeli europski kontinent nastojao

¹⁴ *Službeni list Federalne Hrvatske*, god. I, br. 2, 7. kolovoza 1945., 17; Miro GARDAŠ, Josip SALAPIĆ, Tunjica PETRAŠEVIĆ, *Sudski postupci pred sudovima za zaštitu nacionalne časti s posebnim osvrtom na Sud za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj za okrug Osijek – Virovitica*, u: *Istražne radnje i pomoćna sredstva u sudskim postupcima kroz povijest*, ur. Miro Gardaš, Osijek, 2010., 161.

¹⁵ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*. Zbornik dokumenata 1945., 662 – 665; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*. Slavonija, Srijem i Baranja, prir. Vladimir Geiger i dr., Slavonski Brod, 2006., 157.

¹⁶ Npr. Momčilo MITROVIĆ, *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945. godine*, Beograd, 2007.; Momčilo MITROVIĆ, *Izgubljene iluzije*, Beograd, 1997.; Mateja ČOH KLADNIK, *Narod sodi: Sodišče slovenske narodne časti*, Ljubljana, 2020.; Jera VODUŠEK STARIČ, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944. – 1946.*, Zagreb, 2006.

¹⁷ Npr. Benjamin FROMMER, *National cleansing: Retribution against Nazi collaborators in postwar Czechoslovakia*, Cambridge, 2005.; *The Politics of Retribution in Europe – World War II and Its Aftermath*, ur. István Deák, Jan T. Gross i Tony Judt, New Jersey, 2000.; Yves BEIGBEDER, *Judging War Crimes and Torture. French Justice and International Criminal Tribunals and Commissions (1940 – 2005)*, Leiden – Boston, 2006.; Tony JUDT, *Postwar: a history of Europe since 1945*, New York, 2006., 60.; Martin CONWAY, *Justice in Postwar Belgium: Popular Passions and Political Realities*, u: *The Politics of Retribution in Europe – World War II and Its Aftermath*, ur. István Deák, Jan T. Gross i Tony Judt, New Jersey, 2000., 134; Anika SEEMANN, *Citizen Outcasts – The Penalty of “Loss of Civil Rights” during the Norwegian Treason Trials, 1945-1953.*, *Scandinavian Journal of History*, sv. 45, 2020., br. 3, 360 – 383.

se obračunati s političkim zločinima i zločincima.¹⁸ U tom smislu postojalo je konkretno slaganje oko toga tko treba biti kažnjen, no nije bilo sloge oko pitanja što točno treba biti kažnjivo.¹⁹ Iz tog manjka složenosti proizašle su i razlike u radu sudova te u konačnici i u broju njihovih presuda.

RAD SUDOVA ZA ZAŠTITU NACIONALNE ČASTI HRVATA I SRBA U HRVATSKOJ I NJIHOVE PRESUDE U DNEVNOM TISKU

Putem sadržaja prenesenih u tisku stvara se mogućnost oblikovanja javnog mnijenja. To je bio iznimno važan zadatak za KPJ koja je veliku pažnju poklanjala propagandnoj djelatnosti.²⁰ Kroz izbor objavljenih tekstova i terminološko simplificiranje nastojalo se prezentirati isključivo ono što se podudaralo s politikom i ideologijom vladajućih. Očekivano, KP vrlo je aktivno i angažirano pristupila objavljivanju različitih natpisa o sudovima za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj u ondašnjem tisku. Gotovo svakodnevno članci su objavljivani u saveznom glasilu *Borbi*, republičkom *Vjesniku* te u regionalnim glasilima poput *Slobodne Dalmacije*, *Glasa Slavonije* i *Primorskog vjesnika*. S obzirom na to da su arhivski fondovi o ovoj temi poprilično necjeloviti, natpisi iz dnevnog tiska nerijetko su jedini izvor za istraživača i stoga iznimno značajni.

S obzirom na dinamiku završetka ratnih operacija, prvu *Odluku o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj* prenosi *Slobodna Dalmacija* već 30. travnja 1945.²¹ Tekst nije popraćen dodatnim objašnjenjima, no dan kasnije ministar pravosuđa Dušan Brkić u *Glasi Slavonije* iscrpno objašnjava donošenje *Odluke o zaštiti nacionalne časti*. Prema njegovim riječima: „Okupator i domaće izdajice, pronalazili su najraznovrsnije oblike saradnje za ostvarenje svojih ciljeva. Od običnih koljača do profinjene saradnje na političkom, privrednom, kulturnom i umjetničkom polju, oni su nastojali da bezbrojnim nitima povežu cjelokupni naš javni i privatni život sa okupatorom. Među njima su se nalazili oni, koji su našu privredu ukopčali u privredni mehanizam okupatora i oni koji su bili /.../ nosioci ustaške i četničke propagande.“ D. Brkić nastavlja: „Protivilo

¹⁸ Istvan DEÁK, *Resistance, Collaboration, and Retribution during World War II and Its Aftermath, Hungarian Quarterly*, sv. 35, Budapest, 1994., br. 134, 74; Benjamin FROMMER, *National cleansing: Retribution against Nazi collaborators in postwar Czechoslovakia*, Cambridge, 2005., 2.

¹⁹ Jon ELSTER, *Retribution*, u: *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*, ur. Jon Elster, Cambridge, 2006., 54.

²⁰ K. SPEHNJAK, *Uloga novina*, 165 – 181.

²¹ Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, *Slobodna Dalmacija*, br. 150, 30. 4. 1945., 7.

bi se osjećaju pravde kada bi takvi ljudi ostali nekažnjeni. Pored toga njihovo kažnjavanje treba da bude opomena svima i svakome, da izdajstvo domovine ne može ostati nekažnjeno i da će svakog izdajnika prije ili kasnije dostići zaslužena kazna. Procesi pred sudovima narodne časti bit će ujedno škola političkog saznanja za široke mase /.../. Tu će se otkrivati raznovrsna saradnja s okupatorom i tu će se dokazati da je nemoguće uništenje čitavog naroda i da može da pobjedi samo onaj, koji je uz narod, a da će biti pobijeđen i zaslužno kažnjen onaj koji bi pokušao dići ruku protiv vlastitog naroda.“ Zaključno stoji kako će odluka „zahvatiti propagatore fašizma, nacionalne mržnje, te vjerske i rasne nesnošljivosti. A to su upravo oni elementi, na kojima je okupator gradio svoje planove o međusobnom istrebljenju našeg naroda u bratoubilačkom ratu. Isto tako, odluka se proteže na sve one, koji bi u budućnosti počinili neko djelo upereno protiv narodnih interesa ili tekovina Narodno-oslobodilačke borbe.“²² Kroz ova pojašnjenja jasno se vidi na koje skupine ljudi je ponajviše usmjereno djelovanje sudova za zaštitu nacionalne časti. Konkretnije rečeno, gotovo svako djelovanje koje se nije moglo svrstati pod ratni zločin bilo je u domeni sudova za zaštitu nacionalne časti. Kroz objašnjenja jasno je kako se ovakvim tumačenjem omogućava primjena analogije unutar same odluke.²³ „Narodni osjećaj” bio je taj koji je procenjivao odgovornost, a jasno je da je nakon višegodišnjih ratnih stradanja bilo očekivano da se vidi „pravda na djelu”. Osim toga, ovi procesi bit će, kako se napominje, „škola političkog saznanja za široke mase“. Kroz presude ovih sudova trebalo je prije svega provući političko-ideološke smjernice prihvatljive za KP.

Krajem svibnja isti tekst stavljen je kao uvodnik velikog članka u kojem se posebno napominje: „Znademo, da se neprijatelj danas povlači sa vojničkog polja, na kojem je poražen, na druga područja našeg državnog i javnog života, te da će se njegova aktivnost pojaviti u drugom obliku i drugim metodama. Na ove će se *Odluka* primijeniti i u buduće, jer je naša dužnost raskrinkati i ukloniti iz javnog života one, koji bi svojim prijestupima mogli nastaviti svojim protunarodnim radom ili ma u kojoj mjeri smetati pravilan tok teškog ali velikog djela obnove i izgradnje naše zemlje.“ Iz ovih redaka jasno progovara činjenica da se ovdje radilo o obračunu sa svim stvarnim, ali i onim potencijalnim neprijateljima novog sustava vrijednosti. Pri tome nije ništa prepuštano slučaju, tj. nastojala se izbjeći bilo kakva mogućnost „povratka

²² Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, *Glas Slavonije*, br. 42, 1. 5. 1945., 2.

²³ M. GARDAŠ, J. SALAPIĆ, T. PETRAŠEVIĆ, Sudski postupci Hrvata i Srba u Hrvatskoj za okrug Osijek – Virovitica, 160.

na staro“. U tekstu je posebno istaknuto kako po odsluženju kazne postoji mogućnost, ako kažnjenici pokažu volju, da doprinesu „sretnijoj budućnosti naših napaćenih naroda“.²⁴ Ovakva tvrdnja ipak je ostala samo „mrtvo slovo na papiru“ i u velikoj većini slučajeva nije nikada zaživjela s obzirom na to da je isključenje pojedinca iz društva bio i osnovni cilj presuda ovih sudova. Podsjetimo, gubitak nacionalne časti značio je isključenje iz javnog života, gubitak prava na javne funkcije, gubitak glasačkog prava, kao i gubitak svih građanskih prava. U slučaju izгона osoba se izdvaja iz okruženja u kojem živi i radi, a u slučaju konfiskacije imovine i novčanih kazni dolazi do materijalnog osiromašivanja. Politički marginalizirani, moralno i materijalno osiromašeni građani nisu mogli predstavljati potencijalnu oporbu. Time su sudovi za zaštitu nacionalne časti bili jedan od instrumenata koji je osiguravao revolucionarni preobražaj društveno-ekonomske strukture.²⁵

Iz ovih redova neposredno se progovara o retroaktivnosti primjene zakona, pa je stoga jasno da je u radu ovih sudova kršeno jedno od osnovnih pravnih načela: *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* (ne postoji krivnja ako neko djelo nije zakonom propisano kao kažnjivo). Toga su bili svjesni i oni koji su donosili i provodili zakone pa se u objašnjenjima objavljenim u ondašnjem tisku navodi kako su kaznena djela protiv nacionalne časti kvalitativna novost u kaznenom pravu. „Ona su najvećim djelom vršena za vrijeme neprijateljske okupacije naše zemlje, i narodno shvaćanje bilo je prvo koje je ovakvim djelima dalo kažnjivi značaj.“ U dodatnom tekstu stoji: „Narod je duboko osjetio uvredu nanešenu ovakvim djelima i tražio za njih kaznu. Narodna svijest je već tada napisani zakon o povredi nacionalne časti.“ Tek nakon toga, zakonodavac je ovakvo shvaćanje pravno utvrdio. Zbog svega navedenog, mišljenje je da ne vrijedi prije spomenuti princip jer ako bi se on uvažio, „/.../“ značilo bi ostaviti grube povrede nacionalne časti nekažnjene, što bi se protivilo narodnom shvaćanju i pravednosti. Gornji princip treba da ustukne pred voljom povrijedenog naroda i da ustupi mjesto takozvanom načelu natražnog djelovanja (retroaktivnosti), po kojem treba odgovarati za djela počinjena prije nego što je napisan zakon, jer je to zahtjev naroda koji je osnov svim društvenim načelima i pisanim pravnim pravilima. Što bi značilo da je narodno shvaćanje služilo kao temelj *Odluke o zaštiti nacionalne časti* i da je ono napisani zakon, a *Odluka* je samo formalno pravni izraz tog shvaćanja.“²⁶ S obzirom na to da je ondašnje sudstvo

²⁴ Zaštita nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, *Glas Slavonije*, br. 57, 29. 5. 1945., 6.

²⁵ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 63.

²⁶ Osnovne značajke Suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, *Slobodna Dalmacija*, br. 181, 13. 7. 1945., 2.

bilo u svom temelju „narodno“, potpuno je očekivano ovakvo tumačenje pravnih normi. Ono je služilo interesima „narodne vlasti“ i prije svega očuvanju državnog poretka, a tek onda pravima pojedinca. Josip Hrnčević, predsjednik Vojnog vijeća Vrhovnog suda FNRJ, napomenuo je kako nije doslovno preuzeto načelo *nullum crimen sine lege* jer u ondašnjem kaznenom zakonodavstvu „ne predstavlja usvajanje formalne definicije krivičnog djela nego mjeru za učvršćivanje naše nove demokratske zakonitosti”.²⁷ Obrazlažući opravdanost primjene retroaktivnosti u tisku, zakonodavac je u javnosti ostvario privid prihvatljivosti, opravdanosti i nužnosti ovakvog djelovanja, tj. zanemarivanja jednog od osnovnih pravnih načela.

Slični opisi i terminologija korišteni su i u slovenskom dnevnom tisku. Za usporedbu, *Slovenski poročevalec* i *Ljudska pravica* tijekom lipnja 1945. redovito su objavljivali članke o organiziranju suda narodne časti i pozive na obračun s „narodnim izdajicama“, što zahtijeva i „narodna čast“. Jedan od napisa u *Slovenskom poročevalcu* objašnjava da je za članove suda mogao biti izabran „svaki Slovenac s neokaljanom prošlošću i nije nužno da je pravnik. Dogovoreno je da će na sudu slovenske narodne časti doći do izraza ljudska volja, iz koje je izrasla naša narodna vlast i naša sloboda.“²⁸ Za učinkovit rad sudova presudna je bila prije svega „narodna“ inicijativa. Stoga je iznimno važno bilo „Otkrivati i sudu prijavljivati sve prestupe i zločine protiv slovenske narodne časti, danas je obaveza svakog poštenog Slovenca koji brine za slobodu i bolju budućnost našeg naroda i koji poštuje žrtve, koje su pale za slobodu.“²⁹ Za one koji su se našli s „druge strane“ stoji upozorenje da će odgovarati „za svoje nečovječno djelovanje, za napad na život slovenskog naroda, na ljudsku civilizaciju i ideale demokracije“ (prijevod MGR).³⁰ U člancima koji su slijedili ponavljana je ista retorika kojom se u javnosti slika okrivljenika povezivala s izrodima, kukavicama i egoistima kojima nije bilo stalo do trpljenja slovenskog naroda, nego su zbog vlastite koristi „prodali narodnu dušu“.³¹ Kao i u Hrvatskoj, zaključuje se kako će narod biti taj koji

²⁷ Vojislav KOŠTUNICA, Kosta ČAVOŠKI, *Stranački pluralizam ili monizam. Obnova i zatiranje posleratne opozicije*, Beograd, 2011., 253.

²⁸ Mateja ČOH KLADNIK, Sodišče slovenske narodne časti: propaganda, *Dileme*, sv. 1, Ljubljana, 2017., br. 1 – 2, 143.

²⁹ M. ČOH KLADNIK, Sodišče slovenske narodne časti, 143.

³⁰ Mojca KOBAL, *Sodišče narodne časti*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Mariboru, 2010., 22.

³¹ Roman BRUNŠEK, Proces pred sodiščem slovenske narodne časti v Ljubljani, *Kronika*, sv. 43, Ljubljana, 1995., 106.

će najbolje i najpravednije suditi onima koji su „okaljali njegovu čast“.³² Krajem lipnja slovenski Javni tužitelj još jednom je napomenuo kako će sudovi narodne časti uskoro krenuti sa „strogim, ali pravednim suđenjem“.³³ Koliko su to uspješni provesti u djelo prikazat će nam osvrta na pojedinačna suđenja pred sudovima za zaštitu nacionalne časti.

List *Borba* kao centralno partijsko glasilo iscrpno je prenio prikaz i atmosferu s prvog suđenja pred sudom za suđenje zločina i prijestupa protiv srpske nacionalne časti, održanog 25. siječnja 1945. Na optuženičkoj klupi našao se dr. Žarko Stupar, pristav Ministarstva financija i dekan Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Ovaj slučaj praćen je s velikim interesom pa je i dvorana Izvršnog NOO-a za Beograd bila dupkom ispunjena. U tekstu je bilo jednako važno opisati odgovornost za počinjene zločine, kao i dojam koji je suđenje ostavilo na okupljeno mnoštvo. Dr. Stupar proglašen je krivim po svim točkama optužnice i osuđen je na osam godina gubitka nacionalne časti, uključujući i građanske časti, te četiri godine teškog prisilnog rada.³⁴ Izrečena visoka vremenska kazna s teškim prisilnim radom bila je opomena, ali i poruka. Dr. Stupar bio je istaknuti član akademske zajednice, ali i potencijalna opasnost za novi sustav vrijednosti nametnut od strane KP. Bilo koju vrstu otpora trebalo je onemogućiti. Ova presuda jasno pokazuje da će se ovi sudovi, čije je djelovanje započelo za trajanja ratnih operacija, oštro obračunati sa svim stvarnim i potencijalnim neprijateljima.

Prvi prilog o radu sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj objavljuje *Slobodna Dalmacija*. Veliki članak zvučnog naslova *Narodni sud nemilosrdno kažnjava ratne bogataše i špekulante* odnosi se na suđenje koje je 9. svibnja održano pred sudom za zaštitu nacionalne časti za okrug Šibenik – Zadar u Šibeniku. Radilo se o veleindustrijalcima, ocu i sinu, Stipi i Frani Šari.³⁵ Već 7. svibnja Javni tužitelj za okrug Šibenik obavještava da će se održati glavni

³² Milko MIKOLA, *Sodni procesi na celjskem 1944 – 1951.*, Celje, 1995., 91.; M. ČOH KLADNIK, *Sodišče slovenske narodne časti*, 149.

³³ Milko MIKOLA, *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*, Celje – Ljubljana, 2012., 285; M. KOBAL, *Sodišče narodne časti*, 19.

³⁴ M. MITROVIĆ, *Srpska nacionalna čast*, 197.; Sud nacionalne časti u Beogradu osudio je dr. Žarka Stupara, bivšeg docenta univerziteta na 4 godine teškog prisilnog rada i 8 godina gubitka nacionalne časti, *Borba*, br. 23, 25. siječnja 1945., 5; Srđan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića. Knjiga prva: Likvidacija "narodnih neprijatelja" 1944 – 1953.*, Beograd, 2015., 360.

³⁵ Hrvatska – Državni arhiv u Šibeniku (dalje: HR-DAŠI), *Okružno javno tužilaštvo Šibenik 1945.* (dalje: OJTŠ), okružnice br. 1, svezak 1, br. 58/45; Marijana MIKULANDRA, *Društvena i politička zbiljanja u Šibeniku u razdoblju od 1944. do 1946. godine*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zadru, 2019., 135.

pretres u slučaju optuženih veleposjednika.³⁶ U svom pozivu navodi: „Rodoljubi grada Šibenika, radnici i namještenici, seljaci okolice, svi vi koji ste na svojim leđima osjetili nevolje tuđinske okupacije, osjetili nevolje zločinačkog sakrivanja robe po dubokim i tajnim bunkerima ratnih profitera i bogataša, organizirano demonstrirajte protiv ove zločinačke djelatnosti /.../ pronalazite i prijavljujte Narodnim sudovima ove zločince, pomognite da se učine neškodljivima i tražite od Narodnih sudova, da ovi zločinci budu suđeni po narodnoj pravdi.“³⁷

Njihova imovina sastojala se od 11 tvorničko-industrijskih pogona i 50 nekretnina na području grada. Iz opširnog opisa optužnice jasno je naglašeno da se u ovom slučaju radilo o stjecanju veće osobne koristi u vrijeme ratnih operacija. O obrani optuženih navodi se sljedeće: „Optuženi se na sve načine pokušava braniti izvrtažem činjenica, doskočicama i konačnim priznanjem da je sve to činio u dobroj namjeri.“ Optužene osobe nisu navodno imale nikakve knjige poslovanja, pa stoga ne čudi zaključak Javnog tužitelja NRH, Jakova Blaževića, kako „špekulanti i reakcija“ nastavljaju podmuklu borbu. Zato je Frane Šare kažnjen na 20 godina prisilnog rada i trajni gubitak građanskih prava, a njegov otac na pet godina prisilnog rada i trajni gubitak časnih prava. Odlučeno je kako se imade konfiscirati i njihova cjelokupna imovina.³⁸ Znakovito je da je optužbu u ovom predmetu zastupao Jakov Blažević – što jasno pokazuje koji politički je značaj imao ovaj slučaj i kakvu je dalekosežnu poruku valjalo poslati. Žalba koju su uložili osuđenici na Vrhovni sud bila je u potpunosti odbijena s obrazloženjem: „Presude sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj su odmah izvršne /.../ protiv presuda tih sudova uopće nema mjesta žalbi, dakle nema mjesta žalbi u nikakvom slučaju.“³⁹ Dapače, 4. listopada 1946., supruga Frane Šare obratila se Vrhovnom sudu NRH s dopisom u kojem je tražila da se u navedenom slučaju uvažavaju postojeće olakotne okolnosti i smanji kazna, no Javni tužitelj zaključio je kako nema dovoljno temelja da intervenira u navedenom predmetu.⁴⁰ Zanimljivo je kako u dopisu javnog tužitelja za Šibenik

³⁶ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Dalmacija*, priređeno Mate Rupić i dr., Slavonski Brod – Zagreb, 2011., 447 – 448; Narodni sud nemilosrdno kažnjava ratne bogataše i špekulante, *Vjesnik*, br. 20, 13. svibnja 1945., 4.

³⁷ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Dalmacija*, 447 – 448; Narodni sud nemilosrdno kažnjava ratne bogataše i špekulante, *Vjesnik*, br. 20, 13. svibnja 1945., 4.

³⁸ Okružni sud u Šibeniku osudio je suradnike okupatora, špekulante i privredne sabotere Franu i Stipu Šaru, *Slobodna Dalmacija*, br. 155, 13. svibnja 1945., 5; Narodni sud nemilosrdno kažnjava ratne bogataše i špekulante, *Vjesnik*, br. 20, 13. svibnja 1945., 4; A. JURA, *Komunistička represija*, 72 – 73.

³⁹ HR-DAŠI, OJTŠ, okružnice br. 1, svezak 1, K18/1945.

⁴⁰ HR-DAŠI, OJTŠ, okružnice br. 1, svezak 1, K1/1945-6.

upućenom javnom tužitelju Hrvatske s kraja listopada 1945. stoji: „Ranije su ove pekare davale najgori hljeb u Šibeniku, danas možemo kazati da je hljeb iz ovih pekara najbolji.“⁴¹ Konfiscirana imovina očito je predstavljala značajan doprinos narodnom fondu kad se o tome raspravlja na razini javnog tužitelja NRH.

Prvo suđenje u Splitu, pred sudom za srednju Dalmaciju, održano je 3. lipnja 1945., a pred zakonom su se našla braća Frane, Niko i Mate Bonačić (vlasnici firme P. M. Bonačić).⁴² Ovaj slučaj najavljen je već u *Slobodnoj Dalmaciji* od 31. svibnja 1945. kada se spominje kako će javni pretres pred sudom za zaštitu nacionalne časti uslijediti „svakog časa“.⁴³ Rasprava je trajala cijeli dan i praćena je s velikom pažnjom brojne publike. „Dvorana grmi: Na prisilni rad s špekulantima! Tražimo konfiskaciju imovine! Živio pravedni narodni sud!“ Osvrt na iznesenu obranu opisan je sljedećim riječima: „Oni se na sudu ponašaju cinički. Ne sjećaju se ničega i svu krivnju bacaju na svojega mrtvoga brata koji je navodno vodio sve poslove.“⁴⁴ Iskazima svjedoka i djelomičnim priznanjem optuženih potvrđen je njihov protunarodni rad i suradnja s okupatorom zbog čega su četvorica osuđena na kazne u trajanju od 10 do 15 godina gubitka građanske časti, četiri do petnaest godina prisilnog rada i konfiskaciju cjelokupne imovine. Ovakvu osudu narod je očekivano „pozdravio burom oduševljenja, koja se nije stišavala nekoliko minuta“.⁴⁵ I u ovom predmetu radilo se o osobama sa značajnijom imovinom pa

⁴¹ Javni tužitelj Šibenika u svom dopisu od 17. listopada 1945. osvrće se na rad u upravi konfisciranih poduzeća Šare gdje je bilo nužno uvesti promjene u rukovodećim strukturama. Intervencije su se pokazale posebno uspješne kada se govori o radu pekara i mlinica. U intervencijama su izbačeni mnogi nesavjesni radnici koji su odgovarali za nestručno upravljanje strojevima, nerad, ali i krađu. Hrvatska – Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), *Javno tužilaštvo Socijalističke Republike Hrvatske* (dalje: JT SRH), povjerljivi spisi 1945., kut. 5, br. 271/45. (22. 10. 1945.)

⁴² Prva rasprava pred Sudom za zaštitu nacionalne časti. Suđenje suvlasnicima P. i M. Bonačić zbog suradnje s okupatorom, *Slobodna Dalmacija*, br. 165, 5. lipnja 1945., 2; Protunarodni rad splitskih trgovaca braće Bonačić. Stigla ih je pravedna kazna, *Vjesnik*, br. 40, 6. lipnja 1945., 4; M. MITROVIĆ, *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945. godine*, 241 – 243; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Dalmacija*, 465.

⁴³ Na sud sa slugama okupatora i ratnim špekulantima, *Slobodna Dalmacija*, br. 163, 31. svibnja 1945., 1.

⁴⁴ Protunarodni rad splitskih trgovaca braće Bonačić. Stigla ih je pravedna kazna, *Vjesnik*, br. 40, 6. lipnja 1945., 4; A. JURA, *Komunistička represija*, 73.

⁴⁵ Protunarodni rad splitskih trgovaca braće Bonačić. Stigla ih je pravedna kazna, *Vjesnik*, br. 40, 6. lipnja 1945., 4; A. JURA, *Komunistička represija*, 73; M. MITROVIĆ, *Srpska nacionalna čast*, 241 – 243. Odvojeno se vodio postupak protiv Leandra Bonačića, jednog od suvlasnika, koji se nalazio u vojsci, pa je rasprava održana 13. lipnja 1945. Iako se navedeni u studenom 1944. priključio u redove JA, što mu je uzeto u obzir kao olakotna okolnost, Sud ga je osudio na 5 godina gubitka nacionalne časti, 2 godine prisilnog rada i konfiskaciju pokretnih i nepokretnih udjela u tvrtki. Vidjeti: Osuđen suradnik okupatora Leandro Bonačić, *Slobodna Dalmacija*, br. 169, 15. lipnja 1945., 2.

je donesena presuda u potpunosti očekivana. Osim toga, nije bila slučajnost da je njihovo suđenje bilo javno i u detalje prikazano u ondašnjem dnevnom tisku.

Istovremeno je održano i prvo suđenje Vojne oblasti za Slavoniju. Tom prigodom doneseno je i šest presuda pomagačima i suradnicima okupatora. Kazne su bile u trajanju od pet do dvanaest godina teškog prisilnog rada i gubitak građanske časti u trajanju od tri do deset godina.⁴⁶ Jasno je da su u prvim suđenjima gotovo uvijek slijedile presude s visokim vremenskim kaznama i konfiskacijom cjelokupne imovine. Te presude nisu predstavljale samo osudu za „počinjeni“ zločin, već su bile i poruka za sve one koji su javno pratili suđenja, ali i one koji su kroz tisak saznavali za krivce. Time je značaj ovih presuda bio puno veći i dalekosežniji za ondašnje društvo. On je bio upozorenje da će se na sve načine čuvati opstojnost državnog poretka.

U *Glasu Slavonije* 17. lipnja 1945. vrlo detaljno je opisano prvo „sprovođenje u život“ *Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj*. Radilo se, kako je napomenuto, o vrsti „narodnih neprijatelja, za koje kažu: ‘Oni nisu krivi, nisu nikoga ubili!’ Ne, oni nisu bili koljači, ali su zato za vrijeme okupacije pomagali okupatora na privrednom polju. /.../ Drugi su bili dobro plaćena službena klepetala i piskarala, popularizirali su zločinačke ideje.“ Nakon toga prelazi se na prvu raspravu koja je održana 15. lipnja 1945. u Osijeku i na kojoj su odgovarali Rudolf Švagel-Lešić (akademski slikar), Stjepan (Stevo) Nađ (trgovac) i Ljerka Planer (nastavnica). Za pretpostaviti je da su ove tri okrivljene osobe bile utjelovljenje i predstavljale su sve one koji su navedeni u uvodnom dijelu teksta. O njihovoj krivici odlučivali su predsjednik suda Matija Bunjevac (radnik iz Osijeka) te vijećnici Joza Milivojević (odvjetnik iz Osijeka), Mirko Fiket (radnik iz Levinovca), Mato Marić (ratar iz Budrovca Lukačkog) i Dušan Kundadžija (ratar iz Đakovca). Takav sastav suda, napominje se, „ima sva obilježja pravog narodnog suda, koji garantira potpunu zaštitu nacionalne časti Hrvatima i Srbima u Hrvatskoj“.⁴⁷

Prvi je pred sud pristupio Rudolf Švagel-Lešić⁴⁸ kojeg se teretilo da je bio pobočnik za upravu tabora Osijek II. Osim toga napravio je i knjigu crteža (dopisnica) pod naslovom *Hrvatska ustaška mladež, Županja*, propagandne plakate i nacрте za tribine. Okrivljeni je sve navedeno priznao i naveo kako je postao „funkcioner“ jer mu je rečeno da će jedino tako moći nastaviti s radom. Javni tužitelj Živojin Jocić zatražio je u ovom slučaju najstrožu kaznu (bez

⁴⁶ M. MITROVIĆ, *Srpska nacionalna čast*, 241 – 245.

⁴⁷ Počelo je suđenje za povrede nacionalne časti, *Glas Slavonije*, br. 65, 17. lipnja 1945., 1.

⁴⁸ Rudolf Švagel – Lešić, hrvatski kipar i medaljer (Županja, 29. rujna 1911. – Vodnjan, 30. studenoga 1975.). Detalje o biografiji vidjeti na <https://proleksis.lzmk.hr/303/>, posjećeno 5. srpnja 2022.

olakotnih okolnosti s obzirom na priznanje navoda iz optužnice), a Sud je nakon kratkog vijećanja donio presudu prema kojoj je R. Švagel-Lešić kažnjen na 10 godina prisilnog rada i trajni gubitak nacionalne časti. „Ovu osudu prisutni su pozdravili odobravanjem i klicanjem pravednom sudu.“ Svoju kaznu služio je u Staroj Gradišci i Lepoglavi.⁴⁹ Nakon toga, na red je došao Stjepan (Stevo) Nađ koji se prema optužnici upisao u ustaški pokret kako bi mogao kupiti jedan dio židovske imovine Maksa Bichlera. Nađ se branio kako je bio dugogodišnji namještenik u toj radnji i da je on „radnju čuvao za vlasnika“ iako o tome ne postoje ni pisani ni usmeni dogovori. Nakon kratkog istražnog postupka donesena je presuda na 10 godina gubitka nacionalne časti, 5 godina prisilnog rada i konfiskaciju cjelokupne imovine.⁵⁰ Ljerka Planer, treća na optuženičkoj klupi, radila je iz „vlastite pobude za ustaše pa je uvježbavala balet u opereti“. Osim toga povelala je akciju prikupljanja dobrovoljnih priloga za ranjenike. Navedene činjenice u potpunosti je priznala. Iako se u obrani pozivala na humanost, javni tužitelj tražio je strogu kaznu te je i ona osuđena na 10 godina gubitka nacionalne časti, 2 godine prisilnog rada i konfiskaciju cjelokupne imovine.⁵¹ Ove tri kazne potvrđuju da je narodni sud odradio postavljeni zadatak, no je li njegov sastav uistinu „garantira potpunu zaštitu nacionalne časti Hrvatima i Srbima u Hrvatskoj“, pitanje je brojnih rasprava među pravnim stručnjacima onog vremena, no svaka kritika bila je vrlo brzo i učinkovito ugašena.⁵² Postojana je bila odanost zaposlenika sudova tekovinama NOB-a.

Prve presude pred sudom za zaštitu nacionalne časti u Zagrebu izrečene su nešto kasnije, točnije 26. lipnja 1945. Na optuženičkoj klupi našla su se tada široj javnosti poznata imena; prof. Stjepan Ivšić, jezikoslovac i bivši rektor zagrebačkog sveučilišta. Optužen je da je bio dio činovničkog aparata – na

⁴⁹ Nakon što je odslužio dvije godine kazne, uvjetno je pušten kući, no 1947. ponovno se našao pred sudom. Osuđen na pet godina zatvora i ponovno poslan u Lepoglavu. Za vrijeme svog boravka u zatvoru i dalje se aktivno bavio kiparstvom. U Lepoglavi je napravio poprsje Josipa Broza Tita, zdenac s tri figure ispred kaznionice, dok je u Upravi kaznionice naslikao kompozicije *Ustanak* i *Borba*. Nakon dvije godine uvjetno je pušten na slobodu. Od 1953. radi kao profesor likovnog odgoja u Lepoglavi, Jasenovcu i Bosanskoj Dubici. Iz Bosanske Dubice 1960. odselio u Vodnjan gdje je umro 30. studenog 1975. godine. Vidi: Danijel ZEC, Kipar Rudolf Švagel-Lešić – osječko razdoblje (1939. – 1945.), *Osječki zbornik*, 30/2011., 205 – 226.

⁵⁰ Hrvatska – Državni arhiv u Osijeku (dalje: HR-DAOS), *Sud za zaštitu nacionalne časti – Osijek* (dalje: SZNČ – O), kut. 1, Kz-5/45.; Počelo je suđenje za povrede nacionalne časti, *Glas Slavonije*, br. 65, 17. lipnja 1945., 1.

⁵¹ HR-DAOS, SZNČ – O, kut. 1, Kz-6/45; Počelo je suđenje za povrede nacionalne časti, *Glas Slavonije*, br. 65, 17. lipnja 1945., 1.

⁵² SR-AJ, MP FNRJ, kut. 54, oznaka 97, 5A-81, br. 147/45; V. KOŠTUNICA, K. ČAVOŠKI, *Stranački pluralizam*, 206 – 210; M. MITROVIĆ, *Srpska nacionalna čast*, 20.-21. (bilj. 3.); Srđan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944 – 1953*, Beograd, 2006., 278.

mjestu „naročito važnom za okupatora i njegove pomagače“.⁵³ U presudi ga se teretilo što je u svojstvu rektora 31. listopada 1941. održao govor doktorandima, a za taj govor tužiteljstvo je tvrdilo da ima isključivo propagandni karakter. Za ilustraciju navodim samo kraj inkriminirajućeg govora u kojem se zaključuje: „Vi ste, gospodo doktorandi, stekli potrebno znanje i kvalifikaciju, da stupite u javni život odlikovani i doktorskom čašću. Svojim znanjem treba da poslužite svome narodu. U životu ćete imati i teškoća, a možda i razočaranja, ali vjere u konačnu pobjedu dobra ne smijete nikad da gubite. Ne gubite je ni onda, ako i u novoj Hrvatskoj naidete na neobične ljude, koji su se, plećati i glasati, promakli vješto u prve redove. Sastat ćete se možda i s takvima, koji se danas biju u ustaška prsa od rođenja, a u nedavnoj su prošlosti hodočastili na Oplenac i polagali na njemu vijence, i koji će sada s jednakim osjećajem poći možda u Šestine i ondje položiti svoje vijence na grob našega Starčevića.“⁵⁴ Osim toga, sudu su predočena brojna svjedočanstva prema kojima je prof. Ivšić više puta intervenirao u korist svojih kolega profesora koji su uhićivani tijekom 1941. godine. Bez obzira na sva pozitivna nastojanja i brojne okolnosti koje su mu nedvojbeno išle u prilog, prof. Ivšić kažnjen je s 10 godina gubitka nacionalne časti i 10 godina izгона u svoje rodno mjesto Slavonski Stupnik.⁵⁵ Nije slučajnost da su u Beogradu i Zagrebu za prve slučajeve pred sudovima časti birani profesori sa Sveučilišta. Poruka takvih suđenja imala je svoje višeznačne posljedice. Prof. S. Ivšić pomilovan je već u svibnju 1946., a iste jeseni vratio se na radno mjesto profesora na Sveučilištu u Zagrebu. U svojim istraživanjima Vera Katz s pravom zaključuje kako je opravdano zapitati se kolika je bila općenita uvjerljivost izrečenih kvalifikacija protiv osuđenih osoba s obzirom na to da su relativno brzo doneseni akti o pomilovanju i amnestiji.⁵⁶ Osim toga, vlast je bila svjesna da će teško pronaći novi kadar koji će biti kvalitetan i zadovoljavati ideološke pretpostavke. Stoga

⁵³ Prve osude suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj u Zagrebu, *Vjesnik*, br. 58, 27. lipnja 1945., 3. Stjepan Ivšić, (1884. – 1962.) studirao je hrvatski jezik i klasičnu filologiju. Pri Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu doktorirao je 1913., a od 1914. radi kao profesor slavenske filologije na Sveučilištu u Zagrebu. Na mjesto rektora izabran je 1940., no 1941. nije prihvatio ponuđeno mjesto ravnatelja Hrvatskoga državnog ureda za jezik. Osim toga, nije se slagao s uvođenjem morfonološkog pravopisa pa je početkom 1943. smijenjen s položaja rektora zagrebačkog Sveučilišta. Vidjeti: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=120>, posjećeno 5. srpnja 2022.

⁵⁴ Hrvatska – Državni arhiv u Zagrebu (dalje: HR-DAZG), *Okružni narodni sud za grad Zagreb (1945. – 1949.)* (dalje: ONS ZG), kut. 47, Kz 138/45.; Josip GRBELJA, *Uništeni naraštaj: tragične sudbine novinara NDH*, Zagreb, 2000., 128.

⁵⁵ HR-DAZG, ONS ZG, kut. 47, Kz 138/45.

⁵⁶ Vera KATZ, *Komunizam i represija: Sud narodne časti u Bosni i Hercegovini, u: 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, ur. Husnija Kamberović, Sarajevo, 2006., 160.

su morali pristajati na određene ustupke kojima zasigurno nisu bili zadovoljni. Značajna pozornost u tisku je dana i posebnim sudovima nacionalne časti organiziranim pri znanstvenim, prosvjetnim i kulturnim institucijama. Tako primjerice zagrebački *Vjesnik* obavještava o vrlo oštrom obračunu s „fašistima“ s beogradskog sveučilišta. Među okrivljenicima našlo se ukupno 36 profesora koji su zbog svog „izdajničkog rada“ udaljeni sa sveučilišta.⁵⁷ Iz ovih redaka jasno je da je u Srbiji kroz prve napise u tisku naglasak stavljen na obračun s intelektualnim dijelom stanovništva – osobama koje su za novu vlast predstavljale stalnu opasnost. Taj obračun bio je puno žešći nego npr. u Hrvatskoj i Sloveniji jer su suđenja vođena za vrijeme trajanja ratnih operacija pa je element odmazde prisutniji.

Na optuženičkoj klupi s dr. Stjepanom Ivšićem našla su se i braća Antun i Dragutin Res, vlasnici tvornice asfaltnih i katranskih proizvoda koja postoji od 1917. godine.⁵⁸ Svojim su radom, kako se navodi u optužnici, dobrovoljno privredno pomagali okupatora i njegove pomagače. U kratkom postupku, bez konzultiranja bilo kakvih dokaza, obojica su osuđeni na trajni gubitak nacionalne časti, 15 godina prisilnog rada i konfiskaciju cjelokupne imovine. U istom postupku osuđeni su komercijalni upravitelj i blagajnik u navedenoj tvornici. Prvi je osuđen na 10 godina gubitka nacionalne časti, pet godina prisilnog rada te konfiskaciju cjelokupne imovine, dok je drugi osuđen na pet godina gubitka nacionalne časti i šest mjeseci prisilnog rada.⁵⁹ Jasno je da je ova tvornica pokrenuta prije Drugoga svjetskog rata i najveći dio njezina poslovanja do tada je bio već uvelike razvijen (što se vidi i iz knjiga poslovanja) pa se dobit ne može gledati isključivo kroz privredno pomaganje okupatora – kako proizlazi iz optužnice i presude. Evidentno je da se i ovdje radilo o konfiskaciji značajne imovine koja je po presudi ušla u društveni fond.

⁵⁷ Čišćenje beogradskog univerziteta od fašista. Zbog izdajničkog rada uklonjeno je 36 profesora, *Vjesnik*, br. 29, 24. svibnja 1945., 2.

⁵⁸ Industrijsko i građevinsko poduzeće Antun Res postoji od 1917. godine. Sredinom 1920-ih imalo je šest poslovnih objekata u kojima su se nalazila postrojenja za destilaciju katrana, proizvodnju krovne ljepenke, laboratorij, pomoćne radionice i uredi. Proizvodnja je 1932. iznosila 633 tona smolnoga cementa, kovačke smole i katrana. Ubrzo nakon toga započela je proizvodnja brusnoga papira i platna u arcima te metražnoga brusnoga platna. Antun Res bio je vlasnik i kamenoloma u Međimurju, Zagorju i Slavoniji, a 1927. s radom je započela i njegova podružnica u Ljubljani. Prije Drugoga svjetskog rata ovo poduzeće bilo je najveće specijalizirano poduzeće za asfalte i izolacije u zemlji. Nakon rata poduzeće Antun Res zapošljavalo je 91 radnika. Rješenjem Predsjedništva vlade NR Hrvatske 1947. integrirana su poduzeća Antun Res, Hrvatska industrija katrana i Istok te utemeljeno poduzeće Katran. Vidjeti: <https://tehnika.lzmk.hr/hidroizolacija-katran-d-o-o/>, posjećeno 3. srpnja 2022.

⁵⁹ Prve osude Suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj u Zagrebu, *Vjesnik*, br. 58, 27. lipnja 1945., 3.

Glas Slavonije opsežno se osvrnuo na raspravu koja je održana 24. lipnja 1945. u velikoj sudskoj dvorani pri Sudbenom stolu u Osijeku. Radilo se o slučaju Ivana Movrina (gradonačelnik Osijeka za vrijeme NDH). Već na početku članka napominje se kako je dvorana bila u potpunosti ispunjena, a zidovi „iskičeni parolama“ kojima se tražilo kažnjavanje narodnih neprijatelja, suradnika okupatora i njihovih pomagača.⁶⁰ Oni su prema optužbi pristajali uz okupatora i novu vlast: „/.../ zato što ona daje položaj, ona im pruža mogućnost lake zarade i pljačke otetih i napuštenih imanja ubijenih i proganjanih naših ljudi.“ U svemu tome ogledala se prema navodima iz optužnice i krivica I. Movrina. Svi pokušaji obrane ostali su beznačajni, a slučajevi u kojima je pomagao NOP-u bili su minorni u odnosu na sve drugo za što ga se teretilo. Stoga je Sud za opravdanu kaznu odredio doživotno oduzimanje nacionalne časti, 20 godina prisilnog rada, konfiskaciju cjelokupne imovine i vječni izgon iz grada i okruga Osijek.⁶¹ Kada se u tisku opisuju suđenja istaknutim pojedincima iz lokalnih sredina uvijek je bilo posebno važno da rasprava bude javna i da se u detalje prenese „ozračje“ koje je vladalo u gotovo uvijek ispunjenoj dvorani. Osuda javnosti nosila je velik „teret“ za osumnjičenog. Ova, uistinu visoka kazna sadržavala je sve elemente propisane *Odlukom* – gubitak nacionalne časti, prisilni rad, konfiskaciju i izgon. Ona je uistinu predstavljala isključenje iz društva. Kazna vječnog izгона micala je osuđenu osobu iz mjesta njezina javnog djelovanja i značaja – onemogućujući i njezine eventualne istomišljenike. Pitanje je kolika bi kazna bila da nije bilo, pa makar i rijetkog pomaganja NOP-u.

Na istoj raspravi suđeno je i istaknutom osječkom poljoprivredniku njemačke nacionalnosti Antunu Dixlu koji je bez puno rasprave i gotovo nikakvog prava na obranu osuđen na 15 godina gubitka nacionalne časti, pet godina prisilnog rada i konfiskaciju cjelokupne imovine.⁶² Na popisu se našla i glumica Mara Kaitas koja je svojim radom surađivala u „prosvjetnoj bojni“, ali veći krimen predstavljalo je održavanje „prisnih odnosa“ sa „švercerom i ustaškim poručnikom“. Okrivljena je za prvo djelo navodila da ga je morala počinuti, a za odnose „prema muškarcima svojim prijateljima, a narodnim neprijateljima ništa ne navodi u svoju obranu“. U konačnici izrečena joj

⁶⁰ Pomagači okupatora odgovaraju za svoja djela pred sudom nacionalne časti, *Glas Slavonije*, br. 71, 28. lipnja 1945., 1.

⁶¹ HR-DAOS, SZNČ – O, kut. 1, Kz-11/45; Pomagači okupatora odgovaraju za svoja djela pred sudom nacionalne časti, *Glas Slavonije*, br. 71, 28. lipnja 1945., 1.

⁶² Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Utjecaj obitelji Reisner, Gillming, Blau i Hengl na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 1998., 17.

je kazna na 10 godina gubitka nacionalne časti, 6 godina prisilnog rada i konfiskacija cjelokupne imovine.⁶³ Bila je ovo izrazito visoka kazna za kulturnu i „horizontalnu“ suradnju koja je bila česta u presudama ovih sudova. Treba istaknuti kako ovakvi slučajevi nisu bili često prikazivani na stranicama tiska. Najčešće se radilo o ženama iz manjih sredina jer se, pretpostavljam, druženje ove vrste lakše uočavalo. Prema visini presude izgleda da je glumački angažman bio okarakteriziran kao jako opasan u novom zakonodavstvu.

Strogu kaznu dobila je i maturantica Vera Gerard koja je bila upisana u ustaški pokret te vršila dužnost odgojiteljice u atletskoj sekciji ženske ustaške mladeži. Osim toga, na teret joj se stavljala suradnja s časopisom *Ustaška mladež*, a jednom je čak „posjetila i fašističku Italiju“. U obrani je izloženo kako se suradnja s časopisom sastojala isključivo u slanju lirskih pjesama – no unatoč tomu javni tužitelj istakao je kako ona nije odabrala pravi put – „put službe svome narodu“. Zbog toga je osuđena na 10 godina gubitka nacionalne časti, pet godina prisilnog rada i konfiskaciju imovine. Kaznu prisilnog rada Vera Gerard služila je u logoru (ciglani) *Bohn* kraj Vinkovaca. Prema njezinu svjedočanstvu, logoraši su bili smješteni u nastambama. Razdvojeno su smješteni muškarci i žene. Žene su bile u jednoj manjoj prostoriji. Subotom su bile dozvoljene posjete, pa je tom prilikom rodbina donosila hranu i čisto rublje. Vera je radila na preši za otiskivanje crjepova. Svakog tjedna žene su odlazile u kasarnu (kraj rijeke), gdje su u koritima prale vojničko rublje.⁶⁴ Optužnica i presuda protiv Vere Gerard uistinu navodi „teška kaznena djela“ koja opravdavaju ovako visoku vremensku kaznu. Posebno opasne za novi poredak morale su biti lirske pjesme koje je optužena objavila. Kada se u ovim optužnicama nije mogla dokazati konkretna krivnja, sankcioniralo se i gotovo svako neutralno držanje.

U Žrnovnici je 27. lipnja održano suđenje cijeloj obitelji Cindro. Otac Mihovil bio je optužen da je održavao veze „s okupatorom“ primarno kako bi stekao osobnu korist. Njegova supruga Ljubica i kći Ksenija krive su zbog „kulturno-umjetničke suradnje s talijanskim okupatorom“. Točnije, Ksenija je nastupila na koncertu u Splitu i kazalištu u Rimu. Kćer Miru teretilo se da se na „osobito upadljiv način družila s oficirima okupatorske vojske“, no ne precizira se o čemu se točno radilo. Navedene osobe osuđene su na visoke kazne, dok je samo kći

⁶³ HR-DAOS, SZNČ – O, kut. 1, Kz-11/45; Pomagači okupatora odgovaraju za svoja djela pred sudom nacionalne časti, *Glas Slavonije*, br. 71, 28. lipnja 1945., 1.

⁶⁴ HR-DAOS, SZNČ – O, kut. 1, Kz-12/45; Pomagači okupatora odgovaraju za svoja djela pred sudom nacionalne časti, *Glas Slavonije*, br. 71, 28. lipnja 1945., 1.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 222 – 224. Presuda Veri Gerard i pismo sa svojim iskazom (u posjedu autorice).

Ruška, zbog pomanjkanja dokaza, oslobođena optužbe.⁶⁵ Ovih par navedenih slučajeva dobro ocrtavaju širinu kaznenih djela za koja se odgovaralo pred sudovima za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj te koliki je značaj u društvu, a pogotovo u lokalnoj zajednici, makar i za marginalne stvari imala izrečena presuda.

Kada je u pitanju privredna suradnja s neprijateljem pronalazimo mnogo članaka u ondašnjem tisku. Ovo pitanje bilo je od iznimnog značaja za jugoslavensku vlast pa mu je zato i poklanjala veliku pozornost – kako pred sudom tako i na stranicama novina. Ekonomsku suradnju s okupatorom kao glavnu krivicu najčešće navode u *Glasu Slavonije*. Tako 1. srpnja, osvrćući se na presude od 27. i 28. lipnja, navode: „S druge strane vidimo ljude ekonomski jake, mnogo i mnogo jače od najimućnijeg seljaka, kojih se nije mnogo ticala borba naših naroda za oslobođenje i oni se stavljaju sa slatkim smiješkom na raspolaganje okupatoru, surađujući s njime na ekonomskom polju.“⁶⁶ Stoga je detaljno prikazan slučaj Ferdinanda Speisera, tvorničara i veleposjednika. On je bio vlasnik Tvornice i rafinerije ulja, Tvornice lana i kudjelje te Tvornice žeste na posjedu Bara kraj Čepina.⁶⁷ Prema dostupnim podacima razvidno je da su se tvornice za vrijeme rata borile s manjkom sirovine te nisu radile u punom kapacitetu. Zanimljivo je da je zadnji posao koji je F. Speiser odradio bio sredinom travnja 1945. prema nalogu Ministarstva industrije u Beogradu kojim mu se dodjeljuje veća količina suncokretova sjemena za hitnu preradu u ulje. U obrani je navodio kako je pomagao i NOP, no Sud je zaključio kako je to bilo nedovoljno i da je to učinio oportuno, pred kraj rata, kada je bilo jasno tko će odnijeti pobjedu. U članku ga se opisuje kao „političko-ekonomskog kameleona“ koji je u konačnici osuđen na doživotni gubitak časnih prava, deset godina prisilnog rada te konfiskaciju cjelokupne imovine.⁶⁸ Nakon donesene presude Ferdinand Speiser nestaje iz gospodarskog života.

Drugog srpnja pred sudom za Srednju Dalmaciju, čiji rad je iscrpno praćen u tisku, našao se i Ivo Marić koji je prema optužbi opisan kao „potajni neprijatelj oslobodilačke borbe“, tj. on je završio u kaznionici u Parmi gdje je cijelo vrijeme radio sabotaže protiv političkih kažnjenika i tako unutaršnjim djelovanjem razbio

⁶⁵ Dr. Mihovil Cindro i njegova porodica pred narodnim sudom, *Slobodna Dalmacija*, br. 175, 29. lipnja 1945., 4.

⁶⁶ Osude suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj – u Osijeku, *Glas Slavonije*, br. 72, 1. srpnja 1945., 4.

⁶⁷ Hrvoje PAVIĆ, Osnivanje i prve (ratne) godine Tvornice ulja u Čepinu (1942. – 1945.), *Podravina*, sv. 19, Koprivnica, 2020., 182.

⁶⁸ Osude suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj – u Osijeku, *Glas Slavonije*, br. 72, 1. srpnja 1945., 4.

narodnooslobodilački pokret. Zauzvrat mu je logorska uprava osigurala lagodniji život. Zbog svega navedenog, u brzom postupku, bez konkretnijih dokaza osuđen je na 15 godina gubitka nacionalne časti i 10 godina prisilnog rada.⁶⁹ U istom broju novina, u vidu obavijesti objavljene su dvije presude sa šibenskog područja i odnosile su se na opaticu okružne bolnice Bernardinu Ljubicu Milas,⁷⁰ koja je bila optužena za prokazivanje pripadnika NOP-a i vršenje propagande protiv NOP-a, te Josipa Grabića, koji je „prevezio u danima kapitulacije Jugoslavije oružje i drugi materijal ustašama“. Osim toga, smatran je krivim što je, iako prisilno, prevezao jednu skupinu Srba iz Gospića.⁷¹ U sljedećih tjedan dana pred sudom se našla nova 21 osoba čiji postupak je bio u tijeku.⁷² U ovoj prilici radilo se o običnim ljudima, no kroz njihove slučajeve prikazane grupno u istom broju novina progovara osnovna ideja rada ovih posebnih sudova – obračun s narodnim neprijateljima i kolaboracijom na najširoj razini i što većim odjekom u javnosti.

Na istom su tragu i slučajeви održani pred sudom za zaštitu nacionalne časti u Osijeku od 30. lipnja do 3. srpnja 1945. Na popisu osuđenih našlo se 12 osoba. Osvrt na suđenja gotovo je faktografski, nabrajajući samo osude, od kojih je jedna bila na 20 godina prisilnog rada, doživotni gubitak nacionalne časti, konfiskaciju cjelokupne imovine i trajni izgon iz grada i kotara (ljekarnik Franjo Josip Helfrich). Među osuđenima našli su se i ovaj puta: učitelj, glumica, veleposjednik, trgovac, stolar te razni pripadnici administracije NDH. Za sve njih dan je u konačnici isti zaključak: „Radi takvih ljudi, kao što su osuđeni, naš narod je stradavao. Dok su oni svakom prilikom pomagali Nijemce i ustaše, dotle su hiljade i hiljade poštenih rodoljuba ubijani po logorima i vješani na ‘telegrafštangama’. Sada, kada je došao čas da im se sudi, oni se izmotavaju, lažu i nastoje time da se izvuku. To im ne uspijeva. Narod ih dobro pozna i po njihovom štetnom radu ih osuđuje.“⁷³ Za većinu navedenih osoba nije bilo konkretnih dokaza za njihovu krivnju, već se kao posebno „inkriminirajuće“ navodi da su

⁶⁹ Razbijač narodnoga jedinstva Ivo Marić pred sudom za zaštitu nacionalne časti, *Slobodna Dalmacija*, br. 177, 4. srpnja 1945., 4.

⁷⁰ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Dalmacija*, 475 – 478, 549 – 550; Mila POPIĆ, *Odnos jugoslavenskog komunističkog režima prema Družbi sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb od 1945. do 1952. godine*, doktorska disertacija, Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu, 2016., 64.

⁷¹ Dvije rasprave pred sudom za zaštitu nacionalne časti u Šibeniku, *Slobodna Dalmacija*, br. 177, 4. srpnja 1945., 4.

⁷² HR-HDA, JT SRH, kut. 5, br. 44/45. (9. srpnja 1945.)

⁷³ Osude suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj u Osijeku, *Glas Slavonije*, br. 72, 5. srpnja 1945., 4.

trebali znati bolje. Čak i pasivno držanje unutar administrativnog aparata NDH bilo je dovoljno za proglašenje krivim. Ovi slučajevi to i dokazuju.

U istom broju prikazano je i prvo suđenje suda za zaštitu nacionalne časti u Novoj Gradišci. U prostorijama društvenog doma odgovarali su: Ivan Bilik, Marija Holjevac, Ljubica Medvedović, Dušan Pribić, Antun Zaneti i Josip Žljebački.⁷⁴ Grupna i javna suđenja bila su česta i planirana u manjim sredinama. S obzirom na to da se radilo o prvom suđenju pred navedenim sudom, ne čudi da su ovi slučajevi našli svoj prostor na stranicama dnevnog tiska. Zanimljiva je priča s prvooptuženom Ljubicom Medvedović koja je bila aktivna u ustaškom pokretu, a optuživalo ju se i za „održavanje veza s njemačkim podoficirima“. Prema dokumentima, nju je referent odjeljenja općeg nadzora pri javnom tužiteljstvu izveo iz zatvora pod izgovorom da je treba Javni tužitelj. U uredu je s njom proveo neko vrijeme, a namjere mu nisu bile pretjerano čestite. O svemu je bio obaviješten i Javni tužitelj za područje Nove Gradiške, a navedena osoba sankcionirana.⁷⁵ Unatoč „posebnom tretmanu“ Lj. Medvedović bila je osuđena za svoj protunarodni rad na 10 godina prisilnog rada, no čini se da za zaposlenika javnog tužiteljstva to nije bio nepremostivi, ideološki problem – iako je pri zapošljavanju u javno tužiteljstvo uputa bila jasna – zaposlenici moraju biti prije svega svjesni važnosti svog društvenog zadatka.

Istovremeno (2. i 3. srpnja) održavane su i rasprave pred Sudom u Slavonskom Brodu. Na optuženičkoj klupi našli su se većinom istaknuti građani, mahom trgovci i veleposjednici, te članovi gradske uprave. Njih 22 je osuđeno, a po prvi put u novinama navedena su imena triju osoba koje su bile oslobođene od optužnice (stolar, domaćica i trgovac). Osude suda primljene su s odobravanjem brojne publike „/.../ jer osuđene gotovo svi poznaju kao one, koji su teške ratne prilike iskoristili, da još više povećaju svoje bogatstvo, dajući usluge okupatoru i praveći štetu svome narodu“⁷⁶ I u narednim danima redovito je praćen rad sudova u Slavonskom Brodu, Novoj Gradišci i Osijeku. U tim postupcima obuhvaćeno je

⁷⁴ Prvo suđenje suda za zaštitu nacionalne časti u Novoj Gradišci, *Glas Slavonije*, br. 72, 5. srpnja 1945., 4. Prema upisniku Suda za zaštitu nacionalne časti u Novoj Gradišci rasprava je održana 27. i 29. lipnja 1945. U novinama su krivo prenijeli imena osoba, pa su tako naveli da se radi o Mariji Koljevac (ustvari Holjevac) i Antunu Žamekiju (ustvari Antun Zaneti). Vidi: Hrvatska – Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), *Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske za Slavoniju* (dalje: OKKPH SL), kut. 59., br. 350 (7. 7. 1945.); *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 249-253; HR-HDA, JT SRH, povjerljivi spisi 1945., kut. 5, br. 44/45 (11. srpnja 1945.)

⁷⁵ HR-HDA, JT SRH, povjerljivi spisi 1945., kut. 5, br. 64/45 (22. srpnja 1945.)

⁷⁶ Ratne zločince stiže zaslužena kazna. Osude suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj u Brodu, *Glas Slavonije*, br. 75, 8. srpnja 1945., 3.

bilo preko trideset osoba koje su se ogriješile o narodnu imovinu ili sudjelovale u protunarodnom i izdajničkom radu.⁷⁷ Nakon toga, gotovo svakodnevno objavljivane su slične presude. U objavljenim tekstovima nema podataka o samom postupku, nastupanju optužbe ili obrane, svjedocima ili sl. Samo kratko navodi se za što se osoba optužuje i koja joj je kazna u konačnici dosuđena.

Vrlo iscrpno opisan je slučaj koji se pred sudom našao već idući dan i odnosio se na prof. Zlatka Grgoševića (profesora na Muzičkoj akademiji, skladatelja i muzičkog pedagoga), koji je svojim djelovanjem „spašavao kulturu u Pavelićevoj NDH“,⁷⁸ i Jakova Zoričića (vlasnika kafića). Za prof. Grgoševića posebno inkriminirajuće bilo je da je od 1942. do 1945. bio glazbeni urednik na *Hrvatskom krugovalu*. U istom tekstu opisan je i slučaj pred sudom u Varaždinu, gdje je odgovarao industrijalac Ivan Prpić. Presude su uključivale trajni gubitak nacionalne časti u jednom slučaju te dvije desetogodišnje kazne gubitka nacionalne časti i prisilnog rada od nekoliko mjeseci.⁷⁹ Zanimljivo je kako su u prikazanim slučajevima odabrane osobe koje su, prema riječima, predstavljane kao „napredni intelektualci“, poduzetnici i industrijalci.⁸⁰ Isti princip vidljiv je i u izdanju *Vjesnika* od 9. srpnja koje pokriva izvještaje sa sudova u Sarajevu, Ljubljani, Slavskom Brodu i Novoj Gradišci.⁸¹ Kroz njihove primjere prikazana je sva širina inkriminirane kulturne i privredne suradnje s okupatorom te stjecanja imovine. U većini slučajeva nema konkretnih dokaza o krivici navedenoj u optužnicama, već se vrlo površno i općenito sagledava slučaj u cijelosti, a dosuđena kazna nerijetko podsjeća na pripisivanje kolektivne kazne, posebice stoga jer se uglavnom prikazuju grupna suđenja. Pazilo se na primjeren i učinkovit izričaj kroz tisak pa stoga ne čudi kako je na raspravi u Vinkovcima, gdje se za optuženičkom klupom našla 21 osoba, napomenuto – „Sve njih stići će zaslužena kazna.“⁸² U navedenim slučajevima kao da su se doslovno držali kritike izrečene na sastanku svih odjela javnog tužitelja Hrvatske 4. lipnja, kada je napomenuto da: „Druga osnovna stvar, koju smo propustili do sada, jest utvrđivanje suradnika sa okupatorom

⁷⁷ Osuda sudova za zaštitu nacionalne časti, *Vjesnik*, br. 67, 7. srpnja 1945., 4; Osuđeni su pomagači okupatora, *Glas Slavonije*, br. 76, 10. srpnja 1945., 6; Nastavak suđenja Suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Novoj Gradišci, *Glas Slavonije*, br. 76, 10. srpnja 1945., 6; HR-HDA, JT SRH, povjerljivi spisi 1945., kut. 5, br. 44/45 (11. srpnja 1945.)

⁷⁸ Za detalje o biografiji vidjeti: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=19>, posjećeno 11. srpnja 2022.

⁷⁹ Osude sudova za zaštitu nacionalne časti, *Vjesnik*, br. 68, 8. srpnja 1945., 4.

⁸⁰ Osuđeni su narodni neprijatelji, koji su svojim intelektualnim sposobnostima pomagali neprijatelja, *Glas Slavonije*, br. 78, 15. srpnja 1945., 3.

⁸¹ Osude sudova za zaštitu nacionalne časti, *Vjesnik*, br. 69, 9. srpnja 1945., 4.

⁸² Osude suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj u Slavskom Brodu, *Glas Slavonije*, br. 80, 18. srpnja 1945., 3.

na privrednom i političkom polju.“ Napominje se kako po tom pitanju nije još ništa napravljeno. „Mi vrlo dobro znamo, da su se razni industrijalci kao i kulturni radnici stavili u službu neprijatelja i zajedno s njime suradjivali, ali do danas još protiv njih nije ništa poduzeto /.../ ako se po ovom pitanju ništa ne učini, *Zakon o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj* postati će suvišan, jer ga nećemo imati na koga primijeniti.“⁸³

Iz prijašnjih redaka jasno je da je obračun s osobama koje su imale ikakvu imovinu već započeo, no samim intenzitetom rada te činjenicom da imaju ograničeno vrijeme na raspolaganju očito jugoslavenske vlasti nisu bile zadovoljne. Za pretpostaviti je da je upravo ta skupina optuženika spadala u važnije predmete koji se spominju u dopisu Javnog tužitelja Hrvatske od 11. srpnja 1945. U njemu se napominje kako „mnogi krupniji delikventi, koji još nisu izvedeni pred te sudove, a znaju da će biti izvedeni, nastoje izigrati zakon i postupak“. Prema riječima, oni obilaze ministarstva i „daruju“ svoju imovinu. U svojim nastojanjima „darovatelji“ misle „/.../ da neće biti izvedeni pred sud, da neće biti kažnjeni, sačuvavajući time svoja politička prava /.../“. Nadodaje se kako se time pogoduje protivnicima sustava koji u svojim tvrdnjama iznose „da se vrši eksproprijacija buržoazije po ključu klasne revolucije“.⁸⁴ Sustavnost rada po pitanju privredne suradnje potvrđuju članci s kraja mjeseca prema kojima je Sud za zaštitu nacionalne časti u Osijeku osudio članove Ravnateljstva Osječke ljevaonice željeza i tvornice strojeva. Uz konfiskaciju imovine optuženih, uslijedila je i konfiskacija cjelokupne tvornice.⁸⁵

Osude izrečene u sljedećim danima trebale su dokazati kako „politička špekulacija nije unosan posao i da se izdaja naroda prije ili kasnije mora okajati“.⁸⁶ Iz ovakvih navoda jasno progovara propagandni značaj koji je imalo objavljivanje presuda u novinama. Stoga ne čudi da je krajem srpnja posebno istaknut slučaj protiv Dragutina i Milana Schulhofa, vlasnika Tipografije d. d., koje se teretilo da su dobrovoljno štampali i objavljivali „Budakov list *Hrvatski narod*“.⁸⁷ Iako je bilo ocijenjeno kako je ovaj „ortakluk s ustašama“ bio samo način da se on i njegova obitelj spase od progona vlasti u NDH, Schulhof je kažnjen na 10 godina

⁸³ HR-HDA, JT SRH, povjerljivi spisi 1945., kut. 5, br. 1/45 (4. lipnja 1945.)

⁸⁴ HR-HDA, JT SRH, povjerljivi spisi 1945., kut. 5, br. 44/45, (11. srpnja 1945.)

⁸⁵ Osuđeni zbog privredne suradnje sa okupatorom, *Glas Slavonije*, br. 86, 25. 7. 1945., 3; M. GARDAŠ, J. SALAPIĆ, T. PETRAŠEVIĆ, *Sudski postupci*, 169.

⁸⁶ Osude pred sudom za zaštitu nacionalne časti, *Vjesnik*, br. 75, 16. srpnja 1945., 5.

⁸⁷ HR-DAZG, ONS ZG, kut. 52, Kz 580/1949; Osuđeni bivši vlasnici i direktori 'Tipografije' Dragutin i Milan Schulhof, *Vjesnik*, br. 79, 21. srpnja 1945., 5; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Zagreb i Središnja Hrvatska*, 556 – 558; A. JURA, *Komunistička represija*, 73.

gubitka nacionalne časti, dvije godine prisilnog rada i konfiskaciju cjelokupne imovine.⁸⁸ Znači, nije bilo popusta za nikoga.

Slični slučajevi našli su se krajem srpnja i početkom kolovoza 1945. pred sudom za srednjodalmatinski okrug (Sinj) te pred sudom u Dubrovniku.⁸⁹ Dana 10. kolovoza u *Slobodnoj Dalmaciji* je objavljen članak prema kojemu su na jednoj javnoj raspravi pred sudom za dubrovački i neretvanski okrug osuđene 44 osobe, a samo nekolicina bila je oslobođena optužbe. U zajedničkoj kvalifikaciji zločina uopće se ne navodi kako su točno okrivljenici „/.../ sudjelovali u borbi protiv partizana na području obaju okruga. Svojim razornim radom i klevetama protiv NOP-a optuženici su raspirivali bratoubilačku, rasnu i vjersku mržnju, kupovali i prodavali robu opljačkanu od naroda dok se ovaj borio za slobodu.“⁹⁰ No i ova vrlo uopćena kvalifikacija bila je dovoljna za donošenje okrivljujućih presuda s nerijetko visokim vremenskim kaznama.

Znakovit je i slučaj s kraja srpnja u kojem su se na optuženičkoj klupi našli trgovac Frane Polić iz Gospića (optužen prema čl. 1 i 2. toč. 2 i 9 *Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba*)⁹¹ te Nikola Teslić, također iz Gospića, koji je pred okružnim narodnim sudom optužen za poticanje na ubojstva, izvršena neposredno nakon ulaska jedinica Jugoslavenske armije (JA) u Gospić. Posebno je napomenuto kako se oba procesa trebaju održati isti dan i „to u velikoj sali Radničkog doma, kako bi se dalo mogućnosti najširoj javnosti da prisustvuje sudjenju“. Osim toga, „računa se na politički efekt, koji će kod narodnih masa imati izvođenje istog dana pred narodni sud jednog Hrvata i jednog Srbina“. Njihova su djela, prema tumačenju, po vanjskom izgledu različita, ali u osnovi su ona ista tj. usmjerena su „protiv osnovnih interesa naroda i tekovina Narodnooslobodilačke borbe, pa se njihovo povezivanje ukazuje kao prirodno i politički oportuno“. Važno je napomenuti kako se riječ „oportuno“ vrlo često javlja u tekstovima koji govore o zadacima sudova za zaštitu nacionalne časti – dajući im nužno politički karakter.

⁸⁸ Dragutin Schulhof zatvoren je 27. lipnja 1945., a pušten je pred izbore za Ustavotvornu skupštinu u studenom iste godine. Oslobođenje je temeljeno na odluci prema kojoj se trebaju osloboditi one osobe koje su bile osuđene na kaznu zatvora u trajanju do dvije godine te ukoliko se radilo o osobama starijim od 60 godina. Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, Zagreb, 2008., 420 – 421; *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941. – 1945.*, ur. Marko Grčić, Zagreb, 1997., 355.

⁸⁹ Javno suđenje pomagačima okupatora u Sinju, *Slobodna Dalmacija*, br. 189, 1. kolovoza 1945., 4; Osudjeni za protivunardni rad u Dubrovniku, *Slobodna Dalmacija*, br. 190, 3. 8. 1945., 4.

⁹⁰ Osudjeni suradnici okupatora iz dubrovačkog i biokovsko-neretvanskog okruga, *Slobodna Dalmacija*, br. 193, 10. kolovoza 1945., 3.

⁹¹ Hrvatska – Državni arhiv u Gospiću, (dalje: HR-DAGS), Sud za zaštitu nacionalne časti za okrug Liku – Gospić, kut. 2., K 48/45.

Sredinom kolovoza napisi o presudama postaju sve rjeđi, no 17. kolovoza objavljen je možda i najveći članak koji se tiče presuda zbog privredne suradnje s okupatorom na području Osijeka. Gotovo istovremeno Javni tužitelj za okrug Osijek u svom izvješću navodi: „U sudovanju suda za zaštitu nacionalne časti ističe se okolnost da je sva industrija kao i veleposjednici kojih u Osijeku i u osječkoj okolici imade mnogo stavila u službu okupatora i njihovih slugu i privredno i ekonomski ga pomagala. Zato je bilo dosta predmeta koji su se odnosili na privrednu i ekonomsku suradnju.“⁹² Članak iz *Glasa Slavonije* odnosio se na presude voditeljima osječkih tvornica (tkaonica svile, tvornica šećera, tvornica šibica Drava, tvornica kože i dr.). Osim toga, u gotovo svim slučajevima došlo je do konfiskacije cjelokupne imovine navedenih tvornica, što je značilo i golemi kapital za državni fond.⁹³ Samo dan kasnije slijedila je nova obavijest o kažnjavanju ravnateljstva Tvornice sapuna. I u ovom slučaju izrečeno je pet presuda, a cjelokupna imovina također je konfiscirana.⁹⁴ S ovim napisom iz *Glasa Slavonije* završavaju obavještenja o radu sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, a kao zaključak možemo navesti objavljivanje *Ukaza o amnestiji i pomilovanju tj. opraštanju i sniženju kazni izrečenih od Suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj* od 8. rujna 1945. godine. Odmah nakon toga slijedila je vijest da su sudovi za zaštitu nacionalne časti dokinuti 8. rujna 1945. godine.⁹⁵ Ukaz o amnestiji u javnosti je prikazan kao dijeljenje širokog oprosta i uključenje svakoga voljnog pojedinca natrag u društvo. *Ukazom* se davalo pomilovanje i opraštalo izdržavanje kazne prisilnoga rada, i to bez obzira na visinu kazne, svim osobama koje su do dana objavljivanja *Ukaza* pravomoćno osuđene za djela iz *Odluke o zaštiti nacionalne časti* ako su do toga dana navršile 55 godina te svima ostalima koji su osuđeni na kaznu prisilnoga rada u trajanju do dvije godine. Osobama osuđenima na kaznu prisilnoga rada u trajanju od dvije do pet godina opraštala se polovica izrečene kazne; osuđenima na kaznu prisilnoga rada u trajanju od pet do 10 godina opraštala se trećina izrečene kazne; osuđenima na kaznu prisilnoga rada u trajanju od 10 godina i više opraštala se

⁹² HR-HDA, JT SRH, povjerljivi spisi 1945., kut. 5, br. 16/45 (19. kolovoza 1945.)

⁹³ Presude suda za zaštitu nacionalne časti zbog privredne suradnje s okupatorom, *Glas Slavonije*, br. 105, 17. 8. 1945., 3 – 4; Tomislav ANIĆ, Podržavljenje Tvornice žigica ‘Drava’ u Osijeku 1945., *Scrinia slavonica*, 4, Slavonski Brod, 2004., 347 – 370; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 304 – 307, 369 – 372; M. GARDAŠ, J. SALAPIĆ, T. PETRAŠEVIĆ, *Sudski postupci*, 169 – 170.

⁹⁴ Osuda članovima ravnateljstva t. t. Georg Schicht, tvornice sapuna zbog privredne suradnje s okupatorom, *Glas Slavonije*, br. 106, 18. kolovoza 1945., 3.

⁹⁵ Ukaz o amnestiji. Opraštanje i sniženje kazni izrečenih od suda za zaštitu nacionalne časti, *Glas Slavonije*, br. 137, 12. rujna 1945., 2.

četrvtina izrečene kazne; osobama osuđenima na doživotni prisilni rad kazna se smanjivala na 20 godina. No, važno je napomenuti kako odluke na kaznu gubitka nacionalne časti i konfiskaciju imovine te novčane kazne, kao i kazne izгона nisu podlijegale odredbama *Ukaza*.

Kratko vrijeme koje je nova jugoslavenska vlast imala na raspolaganju za rad ovih specijalnih sudova bilo je pri kraju. Prema svojoj strukturi, zadatcima i normativnom okviru oni su uistinu bili važna sastavnica „pravde prvog naleta“. Njihove presude imale su prije svega politički, a tek onda kazneno-pravni značaj. Obrazlaganje ovih presuda u tisku i javnosti nije se više činilo toliko „oportuno“ i počelo je predstavljati teret. Prema riječima javnog tužitelja za Viroviticu, treba „što prije dovršiti nadzorne žalbe i sva pitanja u vezi odluka suda nacionalne časti, jer se to sad pred izbore postavlja kao prilično važan problem. Naša rukovodstva naročito kotarska sklona su još uvijek partizanskom načinu riješavanja stvari te tako po nekad donesu i odluku koja se kosi sa zakonom.“⁹⁶ Pred institucijama je stajao novi zadatak – organizacija izbora za Ustavotvornu skupštinu u studenom 1945. godine. U tom smislu sudovi za zaštitu nacionalne časti svojim presudama osigurali su značajno smanjenje glasačkog tijela s obzirom na to da su osobe koje su osuđene na gubitak narodne časti gubile i pravo glasa te su bile brisane iz glasačkih popisa.⁹⁷ Koliki je to bio zalog za daljnju izgradnju države, mislim da ne treba posebno napominjati.

ZAKLJUČAK

KPJ bila je svjesna važnosti propagande kroz koju je oblikovala i usmjeravala javno mnijenje. Objavljivano je bilo isključivo ono što se podudaralo s politikom i ideologijom nove vladi. S obzirom na važnost zadatka koji je postavljen pred sudove za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj – i ta tema je detaljno prikazana i praćena u dnevnom tisku. Moguće je zaključiti kako je puno više članaka o suđenjima pred sudovima za zaštitu nacionalne časti objavljeno u *Slobodnoj Dalmaciji* i *Glasi Slavonije* nego primjerice u *Vjesniku*. U *Vjesniku* su najiscrpnije prikazana uvodna objašnjenja oko primjene *Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj*. Tijekom srpnja i početkom kolovoza 1945. (kada sudovi i najintenzivnije rade), u *Slobodnoj Dalmaciji* članci su objavljivani gotovo svakodnevno i bili su puno iscrpniji nego u ostalim tiskovinama. Za pretpostaviti je da je organizacija sudova za zaštitu nacionalne

⁹⁶ HR-HDA, JT SRH, povjerljivi spisi 1945., kut. 5, br. 122/45, 18. kolovoza 1945.

⁹⁷ R. BRUNŠEK, *Procesi pred sodišćem*, 109.

časti u Dalmaciji prije uspostavljenja (i preuzimanje vlasti je bilo ranije) i sustav je očito imao bolje „uhodane“ ljude koji su radili na postavljenom zadatku. Na području Dalmacije i propaganda o radu sudova bila je učinkovita i precizno usmjerena. Iako je *Glas Slavonije* također iscrpno izvještavao o radu sudova, iz izvješća Javnog tužitelja za okrug Osijek očrtava se i djelomično nezadovoljstvo: „/.../ u početku sudjenja Suda nacionalne časti na našem okrugu, štampane su skoro sve osude, a kasnije samo važnije naročito u pogledu privredne suradnje, pojedinih Privrednih poduzeća i veleposjednika.“ U tim člancima nastojalo se je – a u većini slučajeva i uspjele – prikazati „stvarni izdajnički rad optuženog, kao i umjesnost i opravdanost izrečene osude“. Često objavljivanje presuda pravdano je činjenicom „/.../ jer je reakcija u Osijeku počela proturati glasine, kako Sud nacionalne časti izvodi na sudjenje samo kapitaliste i to nedužne, radi oduzimanja imovine. Radi tih razloga održavana je stalna veza sa drugovima iz redakcije *Glasa Slavonije*, i sve potrebne presude objavljivane su i popularizovane.“⁹⁸

Vlast je bila svjesna važnosti objavljivanja presuda i objašnjavanja njihova značenja „širim narodnim masama“. Široko tumačenje krivice „narodnih neprijatelja“ ili „kolaboracionista“ iz različitih slojeva društva potvrđivalo je koliki je bio pritisak na sve one koji su bili stvarna ili potencijalna opasnost novom režimu. No još važnije bilo je osuditi privrednu suradnju i provesti što širu konfiskaciju i tako državi osigurati značajan kapital. U Slavoniji to se posebice odnosilo na imovinu, zemljišne posjede, industriju, obrt i trgovinu. U tom smislu sve novine odradile su svoj zadatak i ponavljanjem gotovo istih riječi i fraza, upućivanjem na istu opasnost – osigurale odstranjenje gotovo svih onih osoba koje su bile nepoželjne u novom društvu, a nisu se mogle svrstati pod nazivnik ratnih zločinaca.

Osim toga, obračun je bio usmjeren i na intelektualne elite i građanski sloj koji je mogao ponuditi drugo viđenje sadašnjice, a to vlast nije mogla dopustiti. U ovom smislu presuda je nerijetko praćena i javnom osudom i isključivanjem iz društvenog života. Ipak, postojeće strukture bilo je teško nadomjestiti potpuno novim ljudima pa je vlast u ovom slučaju i protiv svoje volje vrlo brzo morala pokazati određenu toleranciju.

Kroz objavljene presude jasno je da su u javnim i grupnim postupcima pred sudom u velikom broju odgovarali gotovo svi djelatnici u kulturi te velik dio pripadnika administracije NDH. U njihovim slučajevima često nije dokazana konkretna odgovornost za kaznena djela pa je presuda dosuđena prema „kolektivnom“ principu, a inkriminirajućim je smatrano i svako pasivnije

⁹⁸ HR-HDA, JT SRH, povjerljivi spisi 1945., br. 16/45 (19. kolovoza 1945.)

držanje unutar sustava. Kroz tisak provučeno je i pitanje „horizontalne suradnje“ s neprijateljem koje je zasigurno u javnosti doživjelo široku osudu pojedinih osoba. Zadnji slučajevi, prema nalogu politike, vezani su uz špekulacije. U radu sudova i u napisima u tisku pazilo se da se uvijek stavi naglasak na ono što je u tom trenutku bilo „oportuno“ pri ostvarivanju političkih i ideoloških ciljeva. Pri tome su birane točno određene fraze i izrazi: „izdajnici“, „kolaboracionisti“, „neprijatelji naroda“, „ljudi koji su prodali svoju dušu neprijatelju“. Kada je neko pitanje postajalo balast, politika ga se vrlo brzo odricala i bacala u zaborav. Isti obrazac (navedeno za komparaciju) primjenjivan je u Sloveniji i Srbiji – što znači da je jasna uputa dolazila sa savezne razine.

Sudovi za zaštitu nacionalne časti egzistirali su vrlo kratko, a njihov revolucionarni karakter potvrđuje i obrazloženje iz sarajevskog *Oslobođenja* prema kojem se opisuje: „Nastali su u vremenu kada su naši narodi prelazili iz oružane borbe na mirnu izgradnju svoje zemlje i kada su se trebali očistiti od onoga što se kroz iskustvo pokazalo izdajničko i nenarodno. /.../ ovi zakonski akti su u vremenu u kome su doneseni ostvarivali bitne interese naših naroda.“⁹⁹ Vrlo konkretno u *Slobodnoj Dalmaciji* navodi se kako „/.../ zakonska kazna odgovara političkom smislu i liniji našeg programa“.¹⁰⁰ Upravo zbog toga svjesno se odustalo od jednog od ključnih pravnih načela prema kojemu ne postoji krivnja ako neko djelo nije zakonom propisano kao kažnjivo.

Umjesto zaključne misli poslužit ću se riječima predsjednika Narodne vlade Slovenije Borisa Kidriča koji je najsazetije rekao: „Najprije propaganda, zahtijevati oštre kazne. Pokazati, što su mase pretrpjele – konkretno potaknuti bijes.“¹⁰¹ U propagandnom smislu ništa nije bilo prepušteno slučaju kada se planirala i provodila izgradnja novog komunističkog društva – bez ikakve mogućnosti povratka na staro. Ubrzo proglašena amnestija nije puno pridonijela ozdravljenju društva. Sigurno nije donijela niti amneziju – neka od ovih pitanja i nakon toliko godina opterećuju naše društvo.

⁹⁹ V. KATZ, *Komunizam i represija*, 150 – 151.

¹⁰⁰ Upoznajmo naše nove zakone i borimo se za njihovu točnu i brzu primjenu, *Slobodna Dalmacija* br. 185, 22. srpnja 1945., 2.

¹⁰¹ M. MIKOLA, *Rdeće nasilje*, 283; R. BRUNŠEK, *Procesi pred sodiščem*, 107; M. KOBAL, *Sodišče narodne časti*, 15.

POPIS IZVORA I LITERATURE

IZVORI:

- Hrvatska – Državni arhiv u Gospiću, *Sud za zaštitu nacionalne časti za okrug Liku – Gospić*
- Hrvatska – Državni arhiv u Osijeku, *Sud za zaštitu nacionalne časti – Osijek*
- Hrvatska – Državni arhiv u Šibeniku, *Okružno javno tužilaštvo Šibenik 1945.*
- Hrvatska – Državni arhiv u Zagrebu, *Okružni narodni sud za grad Zagreb (1945. – 1949.)*

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv (HR-HDA):

- Javno tužilaštvo Socijalističke Republike Hrvatske, povjerljivi spisi 1945.*
- Ministarstvo pravosuđa NRH, zakonodavno pravni odjel, 1945.*
- Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske za Slavoniju, 1945.*
- Srbija – Arhiv Jugoslavije, *Ministarstvo pravosuđa FNRJ*

OBJAVLJENI IZVORI:

- Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar i dr., Slavonski Brod, 2005.
- Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, prir. Vladimir Geiger i dr., Slavonski Brod, 2006.
- Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Dalmacija*, prir. Mate Rupić i dr., Slavonski Brod – Zagreb, 2011.
- Službeni list Federalne Hrvatske*, god. I, br. 2, 7. 8. 1945.
- Zbornik zakona, uredaba i naredaba*, god. I, Zagreb, 1945.
- Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1945.*, Zagreb, 1985.

NOVINE:

- Borba*, br. 23.
- Glas Slavonije*, br. 42, 57, 65, 71, 72, 75, 76, 78, 80, 86, 105, 106, 137.
- Slobodna Dalmacija*, br. 150, 155, 163, 165, 169, 175, 177, 185, 189, 190, 193.
- Vjesnik*, br. 20, 29, 40, 58, 67, 68, 69, 75, 79.

LITERATURA:

- ANIĆ, Tomislav, Podržavljenje Tvornice žigica 'Drava' u Osijeku 1945., *Scrinia slavonica*, 4, Slavonski Brod, 2004., 347 – 370.
- BEIGBEDER, Yves, *Judging War Crimes and Torture. French Justice and International Criminal Tribunals and Commissions (1940 – 2005)*, Leiden – Boston, 2006.
- BOJANIĆ, Igor, Kaznena djela protiv časti i ugleda *De lege lata* i moguće promjene *De lege ferenda*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 17, Zagreb, 2010., br. 2, 625 – 640.
- BRUNŠEK, Roman, Procesi pred sodiščem slovenske narodne časti v Ljubljani, *Kronika*, sv. 43, Ljubljana, 1995., 106 – 114.
- CONWAY, Martin, Justice in Postwar Belgium: Popular Passions and Political Realities, u: *The Politics of Retribution in Europe – World War II and Its Aftermath*, ur. István Deák, Jan T. Gross i Tony Judt, New Jersey, 2000., 133 – 156.
- CVETKOVIĆ, Srđan, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944 – 1953*, Beograd, 2006.
- CVETKOVIĆ, Srđan, *Između srpa i čekića. Knjiga prva: Likvidacija "narodnih neprijatelja" 1944 – 1953.*, Beograd, 2015.
- ČOH KLADNIK, Mateja, 'Narod sodi': *Sodišče slovenske narodne časti*, Ljubljana, 2020.
- ČOH KLADNIK, Mateja, Sodišče slovenske narodne časti: propaganda, *Dileme*, sv. 1, Ljubljana, 2017., br. 1-2, 139 – 158.
- ČULINOVIĆ, Ferdo, *Pravosuđe u Jugoslaviji*, Zagreb, 1946.
- DEÁK, Istvan, Resistance, Collaboration, and Retribution during World War II and Its Aftermath, *Hungarian Quarterly*, sv. 35, Budapest, 1994., br. 134, 35 – 134.
- DORNIK ŠUBELJ, Ljuba, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, Ljubljana, 1999.
- DORNIK ŠUBELJ, Ljuba, *Ozna in prevzem oblasti 1944-46*, Ljubljana, 2013.
- DŽELEBDŽIĆ, Milovan, *Obaveštajna služba u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945.*, Beograd, 1987.
- ELSTER, Jon, Retribution, u: *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*, ur. Jon Elster, Cambridge, 2006., 33 – 56.
- FROMMER, Benjamin, *National cleansing: Retribution against Nazi collaborators in postwar Czechoslovakia*, Cambridge, 2005.
- GARDAŠ, Miro, SALAPIĆ, Josip, PETRAŠEVIĆ, Tunjica, Sudski postupci pred sudovima za zaštitu nacionalne časti s posebnim osvrtom na Sud za zaštitu

- nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj za okrug Osijek – Virovitica, u: *Istražne radnje i pomoćna sredstva u sudskim postupcima kroz povijest*, ur. Miro Gardaš, Osijek, 2010., 157 – 180.
- GEIGER, Vladimir, Sudski procesi u Hrvatskoj 1945. godine. Smrtna presuda evangeličkom biskupu dr. Philippu Poppu, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 27, Zagreb, 1995., br. 1., 157 – 165.
- GRAHEK RAVANČIĆ, Martina, Razvoj pravosudnih vlasti i odgovarajućega pravnog okvira u Hrvatskoj 1945. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 53, Zagreb, 2021., br. 1, 157 – 183.
- GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918 – 2008.*, Zagreb, 2008.
- GRBELJA, Josip, *Uništeni naraštaj: tragične sudbine novinara NDH*, Zagreb, 2000.
- JURA, Ana, Komunistička represija u Hrvatskoj prema pisanju lista *Vjesnik*, svibanj – kolovoz 1945. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 44, Zagreb, 2012., br. 1, 53 – 76.
- JUDT, Tony, *Postwar: a history of Europe since 1945*, New York, 2006.
- JURČEVIĆ, Josip, Osnovne značajke presuda jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova u Hrvatskoj 1944. i 1945. godine, *Društvena istraživanja*, sv. 21, Zagreb, 2012., br. 4, 1007 – 1026.
- JURČEVIĆ, Josip, IVANDA, Katica, Djelovanje jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova u Hrvatskoj potkraj Drugoga svjetskoga rata i u poraću, *Društvena istraživanja*, sv. 15, Zagreb, 2006., br. 6, 1063 – 1086.
- JURČEVIĆ, Josip, IVANDA, Katica, Ustrojavanje sustava jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova tijekom Drugog svjetskog rata i poraća, *Društvena istraživanja*, sv. 15, Zagreb, 2006., br. 4-5, 891 – 915.
- KAMBEROVIĆ, Husnija, O smrtnim presudama u Banjoj Luci 1945 – 1946. godine, u: *Spomenica Ibrahima Karabegovića*, gl. ur. Husnija Kamberović, Sarajevo, 2013., 303 – 312.
- KAMBEROVIĆ, Husnija, *Osuđeni na smrt u Bosni i Hercegovini 1945. – 1949.*, Sarajevo, 2021.
- KAMBEROVIĆ, Husnija, Smrtno presude Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine iz 1945. godine, *Prilozi*, sv. 40, Sarajevo, 2011., 157 – 170.
- KATZ, Vera, Komunizam i represija: Sud narodne časti u Bosni i Hercegovini, u: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, ur. Husnija Kamberović, Sarajevo, 2006., 150 – 151.
- KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada, Pravno utemeljenje državnocentralističkog sistema u Hrvatskoj 1945. – 1952., *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 24, Zagreb, 1992., br. 1, 49 – 99.

- KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada, Vrijeme političke represije: „veliki sudski procesi“ u Hrvatskoj 1945. – 1948., *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 25, Zagreb, 1993., br. 1, 1 – 22.
- KLINGER, William, *Teror narodu: Povijest Ozne, Titove političke policije*, Zagreb, 2014.
- KOBAL, Mojca, *Sodišče narodne časti*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Mariboru, 2010.
- KOŠTUNICA, Vojislav, ČAVOŠKI, Kosta, *Stranački pluralizam ili monizam. Obnova i zatiranje posleratne opozicije*, Beograd, 2011.
- MATIĆ, Zdravko, Djelovanje suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj 1945. – osvrt na Srednjodalmatinski okrug i presudu Mati Podrugu iz Dicma, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 2018., br. 60, 351 – 383.
- MIKOLA, Milko, *Rdeće nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*, Celje – Ljubljana, 2012.
- MIKOLA, Milko, *Sodni procesi na celjskem 1944. – 1951.*, Celje, 1995.
- MIKULANDRA, Marijana, *Društvena i politička zbivanja u Šibeniku u razdoblju od 1944. do 1946. godine*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2019.
- MITROVIĆ, Momčilo, *Izgubljene iluzije*, Beograd, 1997.
- MITROVIĆ, Momčilo, *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945. godine*, Beograd, 2007.
- NIKOLIĆ, Kosta, DIMITRIJEVIĆ, Bojan, Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije ‘narodnih neprijatelja’ 1944, *Istorija 20. veka*, Beograd, 2010., br. 2, 9 – 28.
- PAVIĆ, Hrvoje, Osnivanje i prve (ratne) godine Tvornice ulja u Čepinu (1942. – 1945.), *Podravina*, sv. 19, Koprivnica, 2020., 181 – 188.
- POPIĆ, Mila, *Odnos jugoslavenskog komunističkog režima prema Družbi sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb od 1945. do 1952. godine*, doktorska disertacija, Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu, 2016.
- RADELIĆ, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*, Zagreb, 2006.
- RADELIĆ, Zdenko, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*, Knjiga 1 i 2, Zagreb, 2019.
- RADELIĆ, Zdenko, Ozna/Udba – drastičan obračun s neprijateljima: primjer Hrvatske (1940-ih i 1950-ih), *Historijski zbornik*, sv. 70, Zagreb, 2017., br. 1, 97 – 136.
- SEEMANN, Anika, *Citizen Outcasts – The Penalty of “Loss of Civil Rights” during the Norwegian Treason Trials, 1945. – 1953.*, *Scandinavian Journal of History*, sv. 45, 2020., br. 3, 360 – 383.

- SPEHNJAK, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske*, Zagreb, 2002.
- SPEHNJAK, Katarina, Uloga novina u oblikovanju javnog mnijenja u Hrvatskoj 1945. – 1952., *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 25, Zagreb, 1993., br. 2/3, 165 – 181.
- The Politics of Retribution in Europe – World War II and Its Aftermath*, ur. István Deák, Jan T. Gross i Tony Judt, New Jersey, 2000.
- Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941. – 1945.*, ur. Marko Grčić, Zagreb, 1997.
- VODUŠEK STARIČ, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944. – 1946.*, Zagreb, 2006.
- ZAVADLAV, Zdenko *Pozna spoved: Iz dnevnika slovenskega oznovca*, Maribor, 2010.
- ZEC, Danijel, Kipar Rudolf Švagel-Lešić – osječko razdoblje (1939. – 1945.), *Osječki zbornik*, 30/2011., 205 – 226.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Utjecaj obitelji Reisner, Gillming, Blau i Hengl na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 1998., 11 – 17.

MREŽNE STRANICE:

<https://proleksis.lzmk.hr/303/>

<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=120>

<https://tehnika.lzmk.hr/hidroizolacija-katran-d-o-o/>

<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=19>

Martina GRAHEK RAVANČIĆ

PRESS AND PROPAGANDA ABOUT COURT FOR THE PROTECTION
OF THE NATIONAL HONOR OF THE CROATS AND THE SERBS IN
CROATIA IN 1945

SUMMARY

“The Court for the Protection of the National Honour of Croats and Serbs in Croatia,” established as a special court in the immediate aftermath of the Second World War, was tasked with overseeing political, propaganda, cultural, artistic, economic, and administrative cooperation with the enemy and their collaborators. A significant number of indictments brought before this court held paramount political significance for the new government in Yugoslavia. For this reason, the matter of propaganda concerning the activities of the Court of National Honour was exceptionally crucial. The mere announcement of the commencement of the court’s operations held immeasurable significance. Articles exclusively featuring public prosecutors addressing the public had the most profound impact. Initially, there was minimal response in the reporting of cases, but starting from the second half of July 1945, articles detailing trials were published almost daily in *Vjesnik*, *Slobodna Dalmacija*, and *Glas Slavonije*. By analyzing press articles, we can readily gauge the intensity of the courts’ activities, the challenges they faced, and the most prevalent cases they handled. Economic collaboration with the occupier and their collaborators, particularly in the broader region of Slavonia, garnered the most attention in the press. Subsequently, there was a crackdown on the civil stratum of the population, including members of the NDH administration, followed by actions against members of the cultural elite, such as university professors. Some of these writings also delved into “horizontal cooperation” with the occupier, with a more detailed examination in smaller communities. Trials were often conducted in public, making it particularly crucial for the press to depict the prevailing atmosphere among the gathered crowd. Given that these were “people’s courts,” the opinions of the assembled audience undeniably influenced the verdicts. The judgments rendered by these courts resulted in exclusion from public life, the forfeiture of the right to hold public office, and the loss of all civil rights, including the ability to vote and run for office, as well as the rights to freedom, speech, and association. It represented a settling of scores with both real and potential adversaries of the new order. Due to the incompleteness of archival material regarding the Court of National

Honour of Croats and Serbs in Croatia, contemporaneous press accounts serve as an essential source for gaining a more comprehensive understanding of the workings of these special courts in the immediate aftermath of 1945.

Keywords: Courts for the Protection of National Honour, Yugoslavia, Croatia, press, propaganda, judiciary, verdicts, Communist Party of Yugoslavia.